

**Taner Artvinli, Artvin Etimoloji Sözlüğü, Telemak Kitap:
17, İstanbul, Eylül 2022, 578 s.**

Ekrem GÜL*
(İstanbul)

Özet: Artvin ağzı; Lazca, Gürcüce, Rumca, Ermenice, Rusça gibi dillerle etkileşim içindedir. Diğer yandan Kıpçakça olarak nitelendirilebilecek dil malzemeleri yanında, doğrudan Eski Türkçe ile bağlantılı, eskicil sayılabilecek unsurlar içerir. Bu tanıtımda, Artvin ağzına ait bu dil malzemelerini ele alan Artvin Etimoloji Sözlüğü adlı çalışma değerlendirilecektir.

Anahtar sözcükler: Anadolu Ağızları, Artvin Ağzı, Etimoloji, Anadolu Ağızlarındaki Ödünçlemeler.

Abstract: The Artvin dialect interacts with languages such as Laz, Georgian, Greek, Armenian, and Russian. On the other hand, in addition to the language materials that can be described as Kipchak, it also contains elements that can be considered archaic directly related to Old Turkic. In this review, Artvin Etimoloji Sözlüğü, which examines these language materials belonging to the Artvin dialect, will be evaluated.

Keywords: Anatolian Dialects, Artvin Dialect, Etymology, Loanwords in Anatolian Dialects.

Anadolu ağızlarındaki kimi alıntı unsurlara farklı komşu diller aracılık etmesine rağmen, ağız çalışmalarında bu biçimlerin köken incelemesi yapılırken sadece kaynak dilin verilip sözcüğün yayılış istikametine

* Dr., ekremgul2003@hotmail.com, ORCID: 0000-0001- 6787-7534

değnilmemesi öteden beri dillendirilen bir problemdir. Bu durum, ölçünlü dilde kullandığımız ve doğrudan Arapçadan alıntı olarak değerlendirilen pek çok kelimeye aslında Farsçanın aracılık ettiği gerçeğiyle kıyaslanabilir. Söz gelimi Tietze, Seyhan'dan derlenen *zenk* “bağlarda külleme hastalığı” biçimini Far. *zang* “rust, gumminess in the corner of the eyes” ile birleştirmiş ve Kürt. *zäng* “rust” ile de karşılaştırma yapmıştır (1967, s. 158/132), ancak Anadolu ağızlarının geneline bakıldığında durum oldukça karmaşıktır. Bläsing, Hemşin diyalektine ait kendi derlemeleri *c'aŋg* “Rost, Belag; verrostet; Schrott”; *c'aŋg tutmak* “Rost ansetzen, (ver-)rosten”; *eski c'aŋgını kaldır bundan* “schaffe deinen alten Schrott weg von hier”; *c'oŋ(g)* “Rost, Grünspan” verilerini öncelikle HemE. *žōng*; ErmL. *žang* “Rost” ile birleştirir, daha sonra nihai kökeni Far. olarak gösterir (1995, s. 31/4). Bunun yanı sıra Bläsing, Anadolu ağızlarındaki kimi benzer verilerin derlenme yöreleri ve seslik özelliklerine dayanarak bu varyantlara farklı dillerin aracılık ettiğini de düşünür. Ona göre:

DerS3 882a *cenk almak* “oksitlenmek, paslanmak” (Samsun, Malatya, Konya, İçel); DerS3 883a *cenklenmek* “kalaysız kapta yemek bozulmak” (Elazığ, Konya); DerS3 883a *cenk almak cenklenmek*; DerS3 1139a *çenk (çengi çık-)* “bakırın yeşil pası” (Amasya) biçimleri için; Erm. *žank*, Far. *žank*, Kürt. *ženg* verilerinin her üçünün de aracılığından bahsedilebilir, ancak coğrafi dağılım kesin bir yargıda bulunmayı güçleştirir.

DerS3 881b *cenger* “kalaysız bakır eşya” (Elbistan); DerS12 4470a *cenger* “kalaysız bakır” (Malatya); *ceŋgeri* “bakır pası” (Urfa); DerS3 882a *cengeri çıhmak* “oksitlenmek, paslanmak” (Gümüşhane, Yozgat); *cenger almak* a.a. (Niğde, Antalya); *cenger atmak* a.a. (Kars); *cenger çalmak* a.a. (Kırşehir, Konya, Kıbrıs) biçimleri için; Far. *žang-ār* “Rust; verdigris; mould” (~*zang-ār* “verdigris, rust”) (Steingass, 1892, s. 626b ve 637a) veya Erm. *žangar* “Grünspan an Kupfer” verilerinin aracılığından bahsedilebilir.

DerS11 4389a *zink* “karpuz hastalığı” (Maraş, Antep) biçimi için, söz içi /-i-/ ve derleme yörelerine dayanılarak aracı dilin Kürt. olduğu iddia edilebilir, krş. Kürt. *zing-an*, *zing-ar* “rostig”.

Görüldüğü gibi Bläsing'in inceleme yönteminde hem Far.-Tür. hem de Far.-Erm.-Kürt. arasındaki temas alanları dikkate alınmış, ele alınan varyantların derlendiği yörelere ve bu varyantların seslik özelliklerine göre de çıkarımlarda bulunulmuştur. Anadolu coğrafyası gibi pek çok kültürün bir arada bulunduğu, tarih boyunca karmaşık göç ve iskanların yaşandığı, farklı ağız özellikleri ve kelime kadrosuna sahip birbirine çok yakın köylerin bile gözlemlenebildiği bir alanda bu kriterlerin her zaman kesin bir sonuç vermesini beklemek aşırı iyimserlik olsa da yukarıda arz edilen veya benzeri örnekler, Anadolu ağızlarındaki alıntı unsurların nihai kökeni ile bu biçimlere aracılık eden dillerin ayrı ayrı tespit veya tetkik edilmesinin gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu gereklilik, öncelikle, Anadolu ağızlarının tümünün söz varlığını bütüncül şekilde ele alan bir çalışmanın görev alanına girer. Ancak bu tür bir çalışmanın iş yükünün ağırlığını, bu alanda çalışan herkes az çok tahmin ve takdir edecektir. Dolayısıyla bu ağır iş yükünü paylaşmak için her yörenin kendine özgü söz varlığını ele alan müstakil etimolojik sözlüklere ihtiyaç vardır. Ne var ki tek bir yörenin söz varlığını merkeze alıp bir yandan da ayrıntılı köken incelemesi yapan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Ülkemizde yapılan müstakil ağız çalışmaları, çoğunlukla ilgili yörenin DerS verilerini esas alır, mevcut verilere güncel katkılar sunmaz ve bu çalışmaların en önemli kısmı, yani sözlük bölümleri, nadiren köken bilgisi verir, ayrıntılı etimolojik inceleme yapmaz. Eser sahibinin tamamen kendi derlemelerine dayanan ağız çalışmalarının sayısı da pek fazla değildir. G. Tor'un tamamen kendi derlemelerine dayanan sözlüğü (2004), tavsif edilen çalışmalara iyi bir örnek teşkil eder, ancak bu çalışmada sözcüklerin köken bilgisi yer almaz. Bu aşamada, başka bir çalışma türüne de değinmek gerekir. Akademik amaç gütmeyen bu ağız çalışmaları, tamamen kişisel gayretlerle belli bir yörenin söz varlığını bir araya getirir. Bizim değerlendirmemize göre Anadolu ağızlarının söz varlığına en orijinal katkıları da bu tür çalışmalar verir. Bu konuda bir örnek için bk. (Bilgin, 2006).

Bu tanıtmaya konu çalışma ise gerek yazarın kendi derlemelerini içermesi gerekse de ayrıntılı etimolojik inceleme yapması bakımından

özeldir. T. Artvinli'ye göre (2022, s. 23) *Artvin Etimoloji Sözlüğü* (~AES), K. Emiroğlu'nun *Trabzon Maçka Etimoloji Sözlüğü*'nden sonra Türkiye'nin ikinci yerel etimoloji sözlüğüdür. Bizim değerlendirmemize göre bu, tartışmaya açık bir tespittir. Zira Mehmet Ölmez yönetiminde hazırlanan ve Bitlis-Ahlat yöresinin söz varlığını derleyen doktora tezi de pek çok yönden rahatlıkla yöresel bir etimolojik sözlük olarak nitelendirilebilir. Bilindiği gibi bu çalışma daha sonra TDK tarafından da basılmıştır, bk. (Ertekinöglü, 2017).

T. Artvinli'nin verdiği bilgilere göre (2022, s. 31) *AES*, 4894 madde başı içermektedir. Bu sözcüklerden 1973 tanesi ET/Tür. kökenlidir. Yine verilen bilgilere göre toplam 1477 sözcüğün/sözün kökeni belirlenememiştir. Çalışmanın giriş kısmında sözlükle ilgili genel bilgiler, sözlük hazırlanırken tutulan yol ve Artvin ağızları hakkında genel bilgi verilir. İnceleme kısmından sonra gelen diller dizini ve konu dizini ayrı ayrı verilir. Sözlüğün dizinleri oluşturulurken Nişanyan'ın sözlüğündeki dizin yönteminin esas alındığı anlaşılıyor. Ancak bu şekilde hazırlanmış bir dizini verimli bir şekilde kullanmanın oldukça güç olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Bizce, sonraki baskılarda dizin hazırlanırken Ölmez (2009) veya Bläsing'in (1995) dizin sistemi esas alınabilir. Ayrıca madde içinde “*Derleme Sözlüğü*’nde bu biçim yer almaz” veya “*Derleme Sözlüğü* Artvin’i bildirmez” şerhi düşülen sözcükler-sözler için de dizinde ayrı bir bölüm açılmasının da faydalı olacağını değerlendiriyoruz. Burada Artvin ağızları için de ayrı bir parantez açmak gerekiyor. T. Artvinli'nin de belirttiği gibi (2022, s. 31-33) Artvin ağızları bir yandan Laz., Gürc., Rum., Erm., Rus. gibi dillerle etkileşim içindedir, dolayısıyla sadece alıntı unsurları çalışmak bile bir araştırmacı için pek çok zorluk barındırır. Bu bakımdan, tanıtmaya konu çalışmanın özellikle Gürc. alıntılar hususunda oldukça faydalı olduğu anlaşılıyor. Diğer yandan Artvin ağızları, Oğuzca dışı ya da Kıpçakça olarak nitelendirilebilecek dil malzemeleri yanında, doğrudan ET ile bağlantılı, eskicil sayılabilecek unsurlar da içerir. Söz gelimi, DerS’den sözlüğe dahil edilen, köken verilmeyen ve sadece Yavuzköy, Cevizli-Şavşat’tan derlenen *borda* “gelin götürürken süs olmak üzere gelinin atına örtülen işlemeli

kumaş” verisi, eskicil bir örnek olarak oldukça ilginçtir. Zira bu sözcük, DLT’de tanıklanan *burta* “altın varaklar” ile büyük ihtimalle bir ve aynıdır. Anlam gelişimi bakımından krş. DLT *ol börk burtaladı* “o, başlığa altın varaklar yapıştırdı” ve DLT *börk burtalandı* “külâh, altın varaklarla bezendi” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2021, s. 135). Clauson, hapax olarak nitelendirdiği bu sözcüğün büyük ihtimalle alıntı olduğunu düşünür (1972, s. 358b). Zieme’ye göre ise bu sözcük ET’de erken dönem Hintçe bir alıntıdır, bk. Hintçe *paraṭa* “gold” (2003, s. 60). ET biçimle birleştirme doğrusya ya da sözcüğe dair daha başka doyurucu bir etimoloji yoksa, böylesine arka planı olan bir sözcüğün sadece Artvin yöresinden kayıtlara girmesi dikkate değerdir. Daha başka bir veri, *ağruḫli* “sürekli ağrısı olan, ağrılı (kimse)” ise (s. 54a) Oğuzca dışı bir unsurdur. Yazar, bu tür biçimleri mümkün olduğunca Kıpçak sözlüklerindeki verilerle karşılaştırmaya gayret etmiştir. Dizinde, Kıpçak unsurlarını içeren bir bölüme yer verilmesinin de faydalı olacağını değerlendiriyoruz. Artvin yöresine Kafkasya-Ahıska gibi bölgelerden göçler de olduğu için Kıpçak grubu dillerine ait ses özellikleri barındıran veriler az da olsa gözlemlenebiliyor. *Cort-* “sözünü geçirmek, otorite kurmak” (s. 116a) örneği, anlam genişlemesine uğramış olsa da tam olarak böyle bir biçimdir. Bunu, Anadolu ağızları içerisinde meydana gelmiş bir /y-/ > /c-/ değişiminden ziyade /y-/ ~ /c-/ nöbetleşmesi, *cort-* fiilini de göç yoluyla gelen Kafkasya Türklerine ait bir veri olarak kabul etmek daha isabetli olacaktır. *Derleme Sözlüğü*’nün üçüncü cildinde (1968) göç yoluyla Anadolu ağızlarının söz varlığına dahil olmuş /c-’li pek çok örnek mevcuttur, bk. DerS3 862a *carık* “aydınlık, ışık”; DerS3 1001a *corga* “bir çeşit at yürüyüşü, yorga”; DerS3 1028a *cürek/cüreg* “yürek”; DerS3 1028b *cürük* “çok koşan at”; DerS3 1012b *culduz* “yıldız” ve ötesi... Bilindiği gibi, bu tür verilerin çoğu, daha önce Hasan Eren (1961; 2004) tarafından ayıklanmıştı.

Bu sözlüğü hazırlarken büyük emekler harcadığı açık olan T. Artvinli’ye göre *AES*, otuz yıllık bir derleme ve çalışmanın ürünüdür ve tamamlanmış da değildir (2022, s. 23). Bu ifadeden, sözlükle ilgili çalışmaların devam ettiğini, sözlükteki maddelerin yeni bilgiler ışığında yeri geldikçe

güncelleneceğini anlıyoruz. Dolayısıyla, sözlüğe dair aşağıda sunulacak notların veya tavsiye edilen kimi kaynakların yeni baskı hazırlanırken dikkate alınacağını, bu çalışmaya birer katkı olarak değerlendirileceğini, yazarın çalışmalarının süreceğini ümit ediyoruz.

1. abra “teraziye dengeye getirmek için hafif olan kefeye konulan taş, demir, çivi gibi ağırlık” (Artvinli, 2022, s. 46a) biçiminin Erm. *apray* (< Ar. *‘abra* > Kürt. *abrê*) ile ilgisi doğru tespit edilmiş, ancak madde içinde ayrıca verilen *abra-* fiili, bu biçimle birleştirilemez ve Moğolcaya gider: Moğ. *abura-* “to save, rescue, help, deliver, preserve life; to protect”, bk. (Lessing, 1960, s. 6b), Türk dillerine yayılış ve kelimenin etimolojisi için ayrıca bk. (Räsänen, 1969, s. 2b; Sevortyan, 1974, s. 59; Eren, 1999, s. 1b). Ne var ki bu sözlüklerden ilk ikisi AES'nin kaynakçasında yer almaz. Elbette kullanılan kaynakların seçimi yazarın kendi tercihidir, ancak İsmet Zeki Eyuboğlu'nun sözlüğünün Tür. kökenli kelimeler için kullanılmasını yadırgadığımızı saklamayacağız, bu eserin bilimsel yeterliğinin değerlendirmesi için öncelikle bk. (Tekin, 1993). Türkçe sözcüklerin kökenine dair kaynak seçiminde dikkatli olunmazsa (aslında bütün sözcükler için geçerli bir kuraldır) alıntı yapılan kaynağın bariz hatalarını tekrar etme riski söz konusu olabilir. Bu konuda Talat Tekin'in ilgili sözlüğe dair sadece iki tespitine ve bu verilerin AES'de sebep olduğu sadece iki probleme değinmekle yetineceğiz. Bahse konu sözlüğün kullanıldığı diğer maddeleri tekrar değerlendirmeye alıp almamak elbette ki T. Artvinli'nin takdiridir.

a. “Sayın Eyuboğlu'na göre Türkçe *abla* sözcüğü de Moğolca 'ana, baba' anlamındaki *abla* sözcüğünden geliyormuş. Bildiğim kadarıyla Moğolcada bu anlamda böyle bir sözcük yoktur.” (Tekin, 1993, s. 9).

Ancak AES'nin *aba* “*abla*” maddesinde Moğ. *abla* “anne, baba” verisi aynen tekrar edilmiştir (Artvinli, 2022, s. 45b). Eğer Moğolcada böyle bir biçim varsa, bu, kaynağı ile belirtilmeliydi. Bizce akrabalık adlarına dair, gerek Türk dillerine ait karşılaştırmalı veri gerekse de etimolojik bilgide sıhhat aranıyorsa Li (1999) tercih edilmelidir. Diğer Türkçe kökenli biçimlerin Türk dillerindeki denkleminin de AES'de yeri geldikçe verildiği

görüüyor, bu verilerle ilgili de Sevortyan'ın sözlüğündeki (1974 ve sonraki ciltler) hem tarihi hem modern Türk dillerine ait veriler kullanılabilir. Zira bu verileri, ilgili Türk dillerinin sözlüklerinden kontrol etmek her zaman mümkündür.

b. “Modern Türkçedeki *adaş* 'adları aynı olan' sözcüğü, Eski Türkçedeki ve Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğündeki *adaş* 'arkadaş' ile bir ve aynı olamaz. Çünkü Eski Türkçedeki /d/ fonemi daha sonra birçok Türk dilinde ve bu arada Türkçemizde /y/ fonemine değişmiştir. Başka bir deyişle ET *adaş* yaşasaydı bugün Türkçemizde *ayaş* biçimini alırdı. Nitekim bu sözcük Kırgızcada *ayaş*¹ biçiminde yaşamaktadır.” (Tekin, 1993, s. 10)².

Ancak AES, *adaş* maddesinde “1. arkadaş, dost; aynı adı taşıyanlar” anlamlarını birlikte vermiş, köken olarak ET *adaş* “arkadaş, dost” biçimini göstermiştir (Artvinli, 2022, s. 50b). Öncelikle, bu iki anlamın köken olarak birleşip birleşmeyeceği hususunun tartışmalı bir konu olduğunu, kimi kaynaklarda kelimenin Moğ. *adali* “eş, denk, aynı” ile bile karşılaştırıldığını -ki oldukça mantıklı bir karşılaştırmadır- (görüş aslen Poppe'ye aittir, krş. Räsänen, 1969, s. 5b) kabul etmek gerekiyor, konuyla ilgili diğer görüşler için bk. (Sevortyan, 1974, s. 59). Clauson, asli anlamın “arkadaş, yoldaş” olduğunu, “aynı ada sahip” anlamının ikincil bir anlam olarak daha sonra ortaya çıktığını savunan görüşü etimolojik olarak imkansız olsa da “arkadaş, yoldaş” anlamlı ET *adaş* ile birleştirdiği *āt* “ad, isim” kökünün anlamını “kişi adı” olarak değil de “klan adı” olarak düşünüp *ad+daş* biçiminin esasta “fellow clansman (aynı klana mensup, yoldaş)” anlamından ilerlemiş olabileceğini değerlendirir (1972, s. 72a). Ancak Kırgızcadaki *ayaş* biçiminden bahis açmadığı gibi *İbnü-Mühenna Lûgati*'nde tanıklanan *ayaş* “ahitleşen, dostlaşan kimse” ([Taymas], 1934, s. 13b) biçimini de her nedense okuma yanlışı olarak değerlendirir, *āt* biçiminin DLT'de uzun elif ile yazılırken *adaş* biçiminin kısa elifli

¹ Krş. (Radloff, 1898, s. 217 ve 484).

² Tekin, aynı görüşü daha sonra da dillendirir (1994, s. 252).

imlasına³, KB'de tanıklanan *adaş*- “arkadaş olmak, ahbab olmak” (Arat, 1979, s. 5) ya da Brahmi metinlerindeki *ādhaś* “arkadaş, dost” (Gabain, 2007, s. 258a) verilerine, Yak. *ām* “имя” ve Yak. *amac* “другъ” (Pekarsky, 1907, s. 183a ve 189b) biçimleri arasındaki uzunluk farkına değinmez. Erdal (1991, s. 119), bu sözcüğün “adları aynı olan” anlamının birincil sayılmayacağını, bu anlamın Orta Türkçe öncesi metinlerde tanıklanamadığını vurgular ve **at+daş* “ortak atı veya atları olan” şeklinde bir izahı makul bulur. Görüldüğü gibi veriler ve ses gelişim kaideleri T. Tekin'in görüşünden yanadır. ET *adaş*'tan gelişen *ayaş* biçiminin zamanla *āt+daş* ile birbirine karışması bizce akla en yatkın ihtimal gibi geliyor. Her durumda AES'deki *adaş* maddesinin anlamlarının ayrılması, etimolojik izahların güncellenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

2. abris “bravo, yaşa anlamına” biçimi için isabetli bir şekilde Erm. *apris/abris* kökeni verilip kaynak olarak Dankoff (1995) gösterilmiş. Ancak etimolojik çalışmalarda bir biçime aynı veya daha erken tarihte değinmiş bir kaynak varsa (birincil kaynak), o esere de gönderme yapılmasından yanayız. Bizim verilerimize göre Uwe Bläsing de bahsi geçen biçime değinmiştir, (1995, s. 47): DerS1 31a *abris* < BErm. *abris*; Erm. *apris*; ErmL. *apres* “bravo, lebe hoch” [*< apur* < Erm. *apr-il* ~ Erm. *apr-el* “frei sein, leben, existieren”]. Aslına bakılırsa Dankoff'un *Hemşin#* kaydını düştüğü bütün maddelerin etimolojisine Bläsing üç yıl önce (1992) değinmiştir, ancak her nedense Dankoff sadece ilgili maddede bu kaydı düşmekle yetinmiştir. Dahası, bizzat Bläsing'in derlediği bu *Hemşin* diyalekti verileri için de AES'de yine Dankoff'a gönderme yapılır ki bu durum kesinlikle kabul edilemez⁴. T. Artvinli'nin Bläsing'in ilgili

³ krş. Tkm. *āt* “ad, isim” - Tkm. *ātdaş* “adları bir olan” (Tekin ve diğ., 1995, s. 36a-b). Ancak Hal. *ā^at* “Name” iken her nedense Hal. *adaş* “Namensvetter” (Doerfer & Tezcan, 1980, s. 79a-b). Bu durumun garipliğine değinen Doerfer'e göre Halaççada **ā^a(t)daş* beklenirdi, dolayısıyla Halaççadaki veri Az. *adaş* “adları aynı olan adamlar” (Orucov ve diğ., 2006, s. 46a) ile ilgili olabilir.

⁴ Konuyla ilgili bir örnek: HemT. *şoç'i* ~ *şoçi* “eine Art Nadelbaum, Fichte” (Bläsing, 1992, 73/125). Bu veri Dankoff (1995, s.136/676) tarafından *Hemşin#* kaydıyla aynen alınmış, ancak Bläsing'in etimolojisinden hiç bahis açılmamış. AES'de ise bahsi geçen

çalışmalarına ulaşamamış olma ihtimaline karşın, AES'de gönderme yapılmayan Uwe Bläsing'in daha önce ele aldığı verileri yeri geldikçe sıralayacağız. Elbette bir biçime Bläsing'den de önce değinen bizim bilmediğimiz bir kaynak varsa aynı kural onun için de geçerlidir.

3. aciyici “Tanrı” (Artvinli, 2022, s. 49b) biçimi oldukça ilginç, büyük ihtimalle Ar. *Rahman/Rahim* adlarının Tür. çevirisi olarak türetilmiş, semantik açıdan krş. KB'deki Besmele çevirisi: *bayat atı birle sözüğ başladım/törütgen igidgen keçürgen idim* (Arat, 2007, s. 17). Bu beyitte *keçürgen*: “bağışlayan; acıyan”.

4. afgur- “köpek havlamak” (Artvinli, 2022, s. 51a) biçiminin türeyişine dair bk. (Tekin, 1982). Bu yazı, AES'deki bütün *-KIrA-*, *-KIr-* türemeleri için kullanılabilir. Yansıma kökünü ise krş. DKK *karaju ahsām olanda vaf vafüren* (Kaçalın, 2006, s. 71).

5. agos “tarla sürerken sabanın, pulluğun ya da traktörün açtığı yol, iz” (Artvinli, 2022, s. 51a) biçimi ve varyantlarına Dankoff'tan daha önce değinilmiştir, bk. < BErm. *agōs*; Erm. *akaws*; ErmL. *akos* “Rille, Furche; Pflugfurche” (Bläsing, 1992, s. 27/8).

6. ağa “baba” (Artvinli, 2022, s. 51b) biçimi Tür. kökenli olarak gösterilmiş. Bu biçimin Moğ. bir alıntı olduğu yaygın kabul görür: Moğ. *aka* “older brother, senior, elder, older”. Kelimenin *Moğol İstilas* öncesi Türkçe metinlerde tanıklanmaması ve yayılışına dair bk. (Doerfer, 1963, s. 133/22; Li, 1999, s. 107; Schönig, 2000, s. 64).

7. ağarti¹ “süt ve peynir, yoğurt, ayran vb. süt ürünlerine verilen genel ad” (Artvinli, 2022, s. 52a) biçimi, *ağar-* < *ak* şeklinde izah edilmiş. Kelime, yaygın olarak bu şekilde izah edilse de bu birleştirmede semantik açıdan problemler olduğu düşünülebilir. Çünkü *ağar-* fiili, esasta beyaz olmayan maddelerin beyaza dönüşümünü karşılar, dolayısıyla süttten üretilen ürünler için beyaz → beyaz dönüşümünü içeren bu etimoloji akla pek yatmıyor.

HemT.'ye ait veriler için *soç* maddesinde (Artvinli, 2022, s. 456b) Dankoff'a gönderme yapılmış, bu verileri bizzat derleyen Bläsing anılmamış.

Kelimenin, *ağır*- “süt mayalanmak veya belki peynir için fermantasyondan geçerek kıvama gelmek” (Brendemoen, 1999, s. 77a) veya *ağ*- “değişmek, başkalaşmak, bozulmak, meyletmek, dönmek” fiili ile ilgisi daha önce irdelenmiştir, bk. (Gül, 2014, s. 28). Anadolu ağızlarından *ağ*- fiilinden genişlemiş ve “dönüşüm, başkalaşım, bozulma” anlamı barındıran şu örnekle krş. DerS1 82b *ağarsımak* (*ağarsımağ*, *ağırsamak*, *ağırsımak*, *ağrımak*, *ağumak*) “yiyecek kokmaya, bozulmaya yüz tutmak”. Hatay/İskenderun'da “bir ortamın kokusunu -olumlu veya veya olumsuz anlamda- baskın bir şekilde değiştirmek” anlamı için *ağındırmak* gövdesi kullanılır, tanık olduğumuz bir kullanım: “portakal çiçekleri arabanın içini ağındırdı” (bu gövde DerS'de anılmaz). Hatay/İskenderun için bu sözün *sasımak* eyleminden farkı, çoğunlukla “güzel kokuya meyletmek, dönmek”ten kasıtlı kullanılmasıdır. İncelediğimiz sözcükte ise *ağ*- fiilinin “ekşimek, fermante olmak” anlamlarına genişlediği anlaşılıyor. *Ağır*-gövdesinin “fermante olmak” anlamına dair krş. DLT *ağartğu* “arpa içkisi gibi buğdaydan yapılan içki” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2021, s. 67); ~Tel./Şor. *abyrky*, Hak. *abyrtyu*; Oyr. *urtky*; Moğ. *agar-ča(g)* “Maische”; Moğ. *agar-mag*; *ayarča* “eine Art Quark” (Räsänen, 1969, s. 8b); Moğ. *ağarca(n)* “a kind of sour cottage cheese made from milk left after distillation og milk liquor” (Lessing, 1960, s. 13a).

8. ağcıl “beyazlı, beyazı çok” (Artvinli, 2022, s. 52 a) biçimi *ağ* “beyaz” + *çal/çil* “karışık renkli, alaca, çil” olarak tahlil edilmiş. Ancak ikinci unsuru, ayrı bir kelime değil de bir ek olarak düşünmek daha doğru olacaktır (bk. Erdal, 1991, s. 100/dipnot 140), krş. *aksıl-akçil* “weißlich” (Radloff, 1893, s. 124 ve 127). Kaşgarlı'ya göre bu ekle türemiş sıfatlar “çok olan” anlamı içerir: *yağmurçil* “yağmuru çok olan”; *tüpiçil* “rüzgarı çok olan”; *iğçil* “sık sık hastalanan (adam)” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2021, s. 552). Bu bakımdan bu eskicil hususiyetin Artvin ağızlarında korunduğu değerlendirilebilir. DerS'de Artvin ile birlikte anılan diğer yöreler: Aydın, Çorum, Sinop, Tokat, Erzincan, Gaziantep, Hatay, Sivas, Adana.

9. akri “huş ağacı” (Artvinli, 2022, s. 57a) biçimine daha önce değinilmiştir, bk. < Erm. *yakri* “Dornenbusch, dorniges Gesträuch” < ? Gürc. *arqi* “Birke betula” (Bläsing 1995, s. 113).

10. alaşa¹ “ağzı ve burnu beyaz olan at” (Artvinli, 2022, s. 59b) biçimi için *alaca* “karışık renkli” kökeni verilmiş. Kültür sözcüğü olarak geniş bir alana yayılan (krş. Rus. лошадь) kelime, alıntıdır: Moğ. (Gizli Tarih) *alaşas* “chinesische Pferde aus Huai, erbeutet beim Kin-Herrscher”, geniş bilgi ve etimoloji için bk. (Ščerbak, 1961, 87; Räsänen, 1969, s. 16a; Sevortyan, 1974, s. 136; Doerfer, 1975, s. 262/N20=1965; Schönig, 2000, s. 62). Genel değerlendirme için bk. (Eren, 2003, s. 174). Artvin ağzındaki bu anlamda Tür. *ala* biçiminin baskısı da açıkça görülse de sadece bu anlam için *alaca* > *alaşa* şeklinde bir değişime hiçbir sebep yoktur, yani Tür. için /-c-/ > /-ş-/ ilerleyişi güçken /-ç-/ ~ /-ş-/ nöbetleşmesi mümkündür, krş. Sey. *alaça* a.a. (Dankoff, 2008, s. 60).

11. alık “eğer, semer, palan, hayvanın beline konulan eski çul” (Artvinli, 2022, s. 61a) biçimi için köken verilmemiş. Eren (1999, s. 9a) bu kelimeyi işler, ancak köken vermez. Kelime eski Kıpçakçada da (14. yy.) tanıklanır: Kıp. *aluq* “hayvan esvabından olan şey (örtü, palan gibi)”; Kıp. *aluqla* “palanı düzelt, hazırla!” (Abû Hıyyân, 1931, s. 3). Clauson (1972, s. 135b), incelediğimiz de dahil olmak üzere, birden fazla *alık/aluq* biçimini ele alsada bunların etimolojik olarak birbiri ile bağından veya tüm bu biçimlerin *al-* fiiliyle ilgisinden emin değildir, dolayısıyla Kıp. biçim için kesin bir etimoloji vermez, öte yandan *Kitâb al-İdrâk*'ta tanıklanan *aluk* için verilen *'uddatu'l-dâbba kâ'in mā kâna* tanımını “any kind of equipment (harness, etc.) for a horse” olarak çevirir. İşte bu yüzden, daha önce (bk. Gül, 2014, s. 50), “eski olmak (kirli ve eski çamaşır)” anlam ilgisiyle DLT'de geçen *alığ* “Oğuz ve Kıpçak lehçesinde *her şeyin kötüsü*” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2021, s. 73) biçimi ile yaptığımız birleştirmeden şimdi emin değiliz, çünkü kelimenin asli anlamının “eyer, koşum takımı” olduğunu gösteren bu verilere sahibiz, yani “eski” ile ilgili anlamlar ikincil olarak düşünülmeli. Nitekim TarS1 101'de kelime için verilen “geysi giyecek” anlamı için verilen tanık 19-20. yüzyıla, “eyer altına konan ter bezi” anlamı için verilen

tanık ise 16. yüzyıla aittir (sadece iki tanık vardır). Bu verilere göre, sözcüğün anlam evriminin şu sırada ilerlediği anlaşılıyor: *palan, koşum takımı* > *eyer altına konulan eski çul v.s.* > (*eski*) *giysi*. Aslında DerS1 216a'da kelime için verilen anlamlar da bu sıralamaya az çok uygun dağılır: “1. eğer, semer, palan; hayvanın beline konulan eski çul 2. hayvanlara semersiz vurulan yük 3. semerin içine konulan yün, keçe, kırpıntı 4. gön, çarığın içine konulan veya ayağa sarılan çorap 5. palto, aba, gocuk 6. kirli ve eski çamaşır 7. giyecek eşya, çamaşır, giysi, elbise 8. yırtık, çok eski partal (giyim eşyası, yatak, yorgan Ayrı maddelenen DerS1 216a *alığın* “at üstüne konulan minder”; DerS1 189a *alak* “iniş yerlerde kızığın hızını kesmek için önüne bağlanan ağaç” (Artvin); “at eğeri” (Konya) verileri de *alık* ile ilgili sayılmalı. Tüm bu veriler birlikte dikkate alındığında Räsänen'in (1969, s. 17b) işlediği Yak. *alık* “оленья и собачья шлейка”; Rus. *алык, алак, аляк* “Rentierzügel”; ~Ost. *alak*; ~Tung. *ala(g)* biçimleri oldukça ilginçtir. Bilhassa Yakutçadaki “geyik ve köpek için koşum takımı” anlamı veya karşılaştırma yapılan Ost./Tung. biçimler, oldukça eski bir kültür sözcüğü ile karşı karşıya olduğumuzun göstergeleri olarak düşünülebilir, zira Pazırık (M.Ö. VII. yüzyıl) kazılarında geyik kılığına sokulmuş atlar çıkarılmıştır ve taygalarda yaşayan Proto-Türklerin, kayağı ve geyiklere çektirdikleri kızakları çok eski devirlerde bile kullandıklarına hiç şüphe yoktur (Roux, 2008, s. 51 ve 55). Bu koşum takımının köpekler için de kullanılması da soğuk iklimlerde köpeklerin kızaklara koşulması ile ilgili sayılmalı. Arhangelsk bölgesinden derlenmiş Rusçadaki bu biçimler için “оленья и собачья лямка, часть упряжи” tanımını veren Fasmer (1986, s. 73), Ost. verilere dayanarak bu biçimleri Samoyedik alıntılar olarak değerlendirir. Yakutçadaki *alık* biçimi için Pekarsky'nin (1907, s. 85a) “оленья и собачья (изъ моржевины) шлейка, алыкъ, тяжелой ремень, замѣняющій дышло” tanımından, bu koşum takımının deniz ayısı derisinden (soğuğa daha dayanıklı olduğu için?) yapıldığı anlaşılıyor. Kelime, Yakutçanın diyalektlerinde iki farklı şekilde tanıklanır: Yak. (dial.) *aalык* “лямка в собачьей упряжи; лямка в оленьей упряжи”. Afanas'ev, Voronkin, Alekseev (1986, s. 38a) bu ilk biçimi Evk. *алиг-алик* a.a. ile karşılaştırır. Aynı çalışmada ikinci biçim Yak. (dial.) *ала* “пояс в оленьей

упряжи, олений пояс; лямка в оленьей упряжи; оленья упряжь” ise Evk. *ala* a.a. ile karşılaştırılır, bk. (Afanas'ev, Voronkin, Alekseev, 1986, s. 42b). Ancak Stachowski (1993, s. 31), Dolg. *ala* “ein Gurt im Rentiergeschirr; Rentiergeschirr” biçimini doğrudan Evk. *ala* a.a. kökenine götürür.

Anikin ise, Rusçanın diyalektlerindeki biçimler (*алак; алик; алок; алык; аляк; аллак*) için, Evk. > Rus. gelişimini verir (2000, s. 80) ve Yak. *āлык* biçimini de Rusçadan alıntı olarak değerlendirir. Kelime, kültür sözü olarak neredeyse tüm Mançu-Tunguz dillerine yayılmıştır. Tsintsius'a göre (1975, s. 28b ve 29a), kelime ya da türevlerinin tanıklandığı diller ve bu dillerden derlenen anlamlar şöyledir:

Evk. *алау* (*ала, алу, алик*) “лямка (в оленьей упряжке); дойная важенка”; *алауһ-* (*алав-; алавй; алагйль-*; *алају-*) “запрнгатъ”; *алауһлга-* (*алалйлга-*) “распрягать”; *алаки* “портупея”; *алалй-* “впрячься в лямку (об охотнике, тянущем за собой охотничью нарту)”.

Ev. *ал* (*алак; āлык⁵*) “лямка (в оленьей упряжке); собачья шлейка”; *альльгь-* “распрячь”; *алу-* (*ало-*) “зарягать; перекинуть подпругу (через спину оленя, лошади при навьючивании); затянуть ремень (при укреплении вьюка)”; *алульгь-* (*алулга-*) “распрягать”; *алулдивун* “упряжка (оленю или собачья)”; *алут-/ч-* “запрягать; ходить в упряжке”.

Neg. *ала, алаг* “лямка (в собачьей упряжке)”; *алав-* “запрягать (собаку, оленя, лошадь)”; *алауа-, алауһ-* “распрягать”; *алалй-* “впрячься в лямку (об охотнике)”.

Or. *ала* “лямка (в собачьей упряжке)”; *алаву-* ~ *алао-* ~ *алау-* “запрягать”.

Ud. *ала* (*алау*) “лямка (в собачьей упряжке)”; *алау-* “запрягать”.

Uç. *хала* “лямка (в собачьей упряжке)”; ремень (ружья); *хала-* “распрягать”; *хали-/у-* “запрягать”.

⁵ < Yak.

Orç. *хали* “лямка (упряжь)”; *хали*- “запрягать”; *хара* “ремень (ружья)”.

Нап. *хала* “лямка (в собачьей упряжке)”; *халиа*- (ало-), *халауо*-, *хали*- “запрячь; сесть верхом”.

Мап. *алами*- “закидывать; поднимать на плечо; нести на спине”.

Nihai kökeni Mançu-Tunguzca **халау* olarak değerlendiren Tsintsius'a göre (1975, s. 28b ve 29a) Yak. *алык*, Tung. bir alıntıdır. Khabtagaeva (2019, s. 277) bahse konu Tung. biçimin, Tung. *ala* “harness” (<**hala*) ve isimden isim yapan +*у* ekiyle meydana geldiğini bildirir.

Diğer Türk dillerinde tanımlayamadığımız bu sözcüğün böylesi uzak bir coğrafyadan Anadolu ağızlarına nasıl ulaştığı gerçekten büyük bir soru işareti. Kıp. üzerinden Anadolu'ya aktarım, akla en yakın ihtimal gibi görünüyor. Öncesi için de Eski Kıp. ve Rus. arasında bir etkileşim düşünülebilir. Ancak bu kelime neredeyse bütün Sibirya'ya kültür sözcüğü olarak yayıldığı için tüm bu etkileşimleri tam olarak tespit etmek oldukça güç görünüyor.

12. alvan “taneleri orta boy ve yuvarlak, koyu kırmızı-mor renkte, az sulu, sıralık bir üzüm çeşidi” (Artvinli, 2022, s. 62a) biçimi için köken verilmemiş. Kelimeyi “rengarenk olmak” anlam ilgisiyle Ar. *لون* “color; coloring, tint, tinge, hue, shade; complexion; kind, sort, specimen, species; dish, course” biçiminin çoğulu Ar. *الوان* ile birleştirmek gerekir. Nihai köken Ar. *لون* “to variegated, dapple, make colorful” mastarına gidiyor olmalıdır, bk. (Wehr, 1976, s. 884b). Anlam genişlemesi bakımından krş. TürS11 791b *elvan* (halk ağzı) “türlü renklerde olan”.

13. anux “hazır, mevcut, var olan şey” (Artvinli, 2022, s. 65b) için sadece ET biçim verilmiş, ancak bu biçim -her ne kadar Röhrborn (1981, s. 159b) hatalı bir okuma olarak saysa da- *Uigurische Sprachdenkmäler*'de tanımlanan **anu*- fiiline gider, ayrıca bu fiil uzun ünlülü olarak tasarlanmıştır: ATür. **ānu*- (Tekin, 1995, s. 171). Kelimenin yayılışı için bk. (Doerfer, 1965, s. 131/569; Sevortyan, 1974, s. 151).

14. aruna “saban” (Artvinli, 2022, s. 69b) biçimine Dankoff ile aynı yılda değinilmiştir, bk. < Gürc. *arona* “Pflug (mit zwei Paar Ochsen)” (Bläsing, 1995, s. 25/dipnot 12).

15. aḫbar “orta yaşlı bir kimseye alay etmek için söylenen söz” (Artvinli, 2022, s. 55a) biçimine Dankoff ile aynı yılda değinilmiştir, bk. < Erm. (dial.) *axbar*; ErmL. *elbayr* “Bruder” (Bläsing, 1995, s. 26/2). Kelime Sey.'de de tanıklanır, bk. *aḫbar eku inç kuzés* “kardaş gel ne istersin cānım” (Dankoff, 2008, s. 276).

16. aḫer “hayvanların yem yedikleri yer” (Artvinli, 2022, s. 55b) biçiminin kökeni verilmemiş. Ancak kelime ET'de tanıklanır: DLT *aḫur* “hayvanın yem yediği yer” (Mahmūd el-Kâşgarî, 2021, s. 72). Ayrıca bu biçim, erken dönem Far. bir alıntı olarak da kabul edilir: Far. *أخور* “a stable, stall; litter or straw laid under cattle”, bk. (Steingass, 1892, s. 26b; Clauson, 1972, s. 89a; Ölmez ve Gül, 2020, s. 153/4).

17. aḫpun “hayvan gübresi, fişkı” (Artvinli, 2022, s. 56a) biçimine Dankoff ile aynı yılda değinilmiştir, bk. < Erm. *albun* “Mist, Dung (meist von Kühen oder Pferden)”, krş. DerS12 4407 *aḫb* (Vakfikebir) < Erm. *alb* “Mist” (Bläsing, 1995, s. 124-125).

18. aḫtar “enenmemiş erkek katır” (Artvinli, 2022, s. 56b) biçimine köken verilmemiş. Kültür sözcüğü olarak çok geniş bir alana yayılan kelime, Moğ. bir alıntı olarak kabul edilir: Moğ. *agta* “gelding; gelded, castrated”, geniş bilgi için bk. (Lessing, 1960, s. 15b; Ščerbak, 1961, s. 86; Doerfer, 1963, s. 114/8; Räsänen, 1969, s. 9b; Schönig, 2000, s. 64). Anılan yayınlardan kimisi nihai kökeni Far. olarak gösterir, görüşlerin değerlendirmesi için bk. (Eren, 2003, s. 175). Kelime, Kafkas dillerine de yayıldığı için *aḫtar* varyantı ve asıl biçimden farklı anlam için Artvin ağızlarına hangi dilin aracı olduğundan emin değiliz, ancak söz sonu /-r/ muhtemelen *katır* biçiminden analogi.

19. baḡa¹ maddesinde verilen ET *baka* biçiminin kökenine dair bk. (Li, 1997).

20. Barhal - Barhal Vâdisi “yer adı (Yusufeli)” < Erm. dial. *barxar*; *baxër-c'a - baxëy-c'a* “kalter Nordwind”; Erm. *parxr-c'i* “Nordwind” < ? *Parxar* [bir dağ adı] (Bläsing, 1995, s. 72). Ancak AES'de bu biçim yer almaz. T. Artvinli'nin bu yer adıyla ilgili müstakil bir yazısı olduğunu biliyoruz, ancak o yazıda Bläsing'in bu önerisi anılmaz.

21. bilsuz “inançsız kimse” (Artvinli, 2022, 92a) biçimi için *bil-* fiili ve +*SIZ* şeklinde izah verilmiş, ancak bahsi geçen ek, fiil köküne gelemmez. Bu biçim, daha eskicil bir *biligsiz*'e gider: *biligsiz* > *bilisiz-bilüsüz* > *bilsuz*, krş. ET *biligsiz* (Clauson, 1972, 342a) ve TarS1 569-575 *bilü, bilüsüz*.

22. biredi - biremedi “toptan” (Artvinli, 2022, s. 92b) biçimine köken verilmemiş. Bu biçim, Tür. *bir* + Far. *âmed* “gelme, geliş” + *î* nispet eki şeklinde izah edilebilir, yani “*bir (celsede) gelen” anlamı düşünülebilir. Derleme yörelerinin bu etimolojiyi doğruladığını düşünüyoruz. Ancak Far. *âmeden* fiilinin ism-i fâili Far. *âmede* olduğu için belki ikinci unsur *âmede* olmalıydı. Yine de *âmedî* biçiminin Türkçeye ait bir türetim olup Farsçada böyle bir biçim bulunmadığına dair bk. (Pakalın, 1971a, s. 55b). Far. *آمدن* “to come, to arrive; to exist, to be found” fiili için bk. (Steingass, 1892, s. 99a).

23. bişi “mayalı, yumuşak hamurun, kalınca açılıp yağda kızartılması ile yapılan hamur işi yiyecek” (Artvinli, 2022, s. 93b) biçimi (< *piş-* +*I*) şeklinde izah edilmiş. Ne var ki bu kelime için /b-/, /p-/'den daha eskicildir ve bugünkü *bişi*, daha eskicil bir *bışığ* ile karşılaştırılır. Ölmez (2009, s. 238), Artvin'den derlenen eskicilliğini korumuş bu biçime daha önce değinmiştir, ET *bışığ* için ise bk. (Clauson, 1972, s. 378b).

24. boqi - bokvi “yaprakları roka yaprağına benzer, evelik bitkisi gibi orta veren ve gövdesinin ucunda uzunca tohumluk salkımı olan, sarı çiçek açan yabancı bir ot” (Artvinli, 2022, s. 97b) biçimine Dankoff'tan daha önce değinilmiştir, bk. < ErmL. *bog, bogi* “Enzian” (Bläsing, 1992, s. 94/172).

25. bori “at sineği” (Artvinli, 2022, s. 99b) biçimi ve varyantlarına Dankoff'tan daha önce değinilmiştir, bk. < BErm. *por* “Dasselfliege,

Bremse”; ErmL. *boş* “Bezeichnung für stechende Insekten; Wespe, Hummel, Pferdebremse, Drohne” (Bläsing, 1992, s. 67/110).

26. buva “baykuş” (Artvinli, 2022, s. 105b) maddesini krş. (Bläsing, 1995, s. 74) [< yansıma].

27. büznük “örselenmiş, kırışmış” (Artvinli, 2022, s. 105b) biçimi için *büz-n-ük* şeklinde bir tahlil verilmiş, söz içi /-n-/'nin sonradan türeme olduğu, asıl biçimin *büzük* olması gerektiği belirtilmiş. Söz içi /-n-/ türemesi için hiçbir fonetik sebep göremiyoruz. Bizce asıl tahlil *büz-ü-n-ük* şeklinde düşünülüp vurgusuz /-ü-/'nün düşmesiyle *büznük* biçiminin meydana geldiği değerlendirilmeli, zira verilen tanımdaki “örselenmiş” anlamı edilgenlik içerir, türeyiş bakımından krş. DerS2 829b *bürü-n-* “hava bulutlanmak” > DerS2 829b *bürü-n-ük* “bulutlu, kapalı hava”. Aynı biçimdeki vurgusuz hecenin düşmesine dair bk. DerS2 826a-b *bürnük-bünnük* “çarşaf, çar”.

28. cağ³ “metal para, anahtar vb. için demet, deste” (Artvinli, 2022, s. 106a) için köken verilmemiş, bizce Erm. kökene giden *ç'ağ* maddesiyle bu anlam da rahatlıkla birleştirilebilir.

29. cicina - ç'ic'ina “cırcırböceği, ağustosböceği” (Artvinli, 2022, s. 147a) biçimine daha önce değinilmiştir, bk. < Gürc. *čičina* “Grille”; *čičini* “Zirpen, Gezirpe; (unangenehm) hohe, klagende Töne”; dial. *čičinobeli* “zu dem Onorriatopoeticon *čičin*-'hohe, klagende Töne hervorbringen' ” (Bläsing, 1995, s. 41/dipnot 35).

30. ciğer “dost, can dostu” ve **ciğerli** “merhametli, yufka yürekli kimse” (Artvinli, 2022, s. 111b-112a) biçimlerini, anlam bakımından, KB'de tanıklanan *bağır* “ciğer”; *bağırsız* “vefasız, bencil”; *bağırsak* “merhametli, şefkatli, sadakatli”; *bağırsaklık* “merhametlilik, bağlılık” (Arat, 1979, s. 52-53) ile karşılaştırırız.

31. cimbar “dokuma tezgahında dokunan bezin düzgün durması için kullanılan gergi” (Artvinli, 2022, s. 113a) biçimine köken verilmemiş. Kelime Farsçaya gider: Far. *čîn-ber* “buruşukluk gideren” [< Far. *چین* “a

fold, plait, wrinkle” + Far. بر“(in comp.) seizing and carrying off; a porter, carrier” (Steingass, 1892, s. 166b ve 406a). Aynı biçime Mütercim Âsım Efendi şu tanımı verir: BK *çîn* “büklüm, buruşuk ve burgaç manasınadır” + *ber* “burden'den fi'l-i emrdir; *burden* götürmek, iletmek ve aparmak manasınadır” (2009, s. 144b). Bildiğimiz kadarıyla bu etimolojiyi ilk dillendiren Ayverdi (2006, s. 486a) olmuştur.

32. civil “yağ, peynir, bezir koymaya yarayan küçük toprak çömlek” (Artvinli, 2022, s. 114b) biçimine daha önce değinilmiştir. Köken tam olarak belli değil, ancak semantik açıdan Erm. dial. *çivil* “ein Käse aus entrahmter Milch, der sich fadenziehend trennt” < ? Gürc. *çvili qveli* “frisch aus der Molke gehobener Käse”; *çvili* “weich, zart, sanft; neugeboren, Säugling” ile karşılaştırmak yanlış olmaz (Bläsing, 1995, s. 43/11).

33. cüre “cins, şekil, tür” (Artvinli, 2022, s. 117a) biçimi için köken verilmemiştir. Far. جور *jür* “equal, alike” veya Far. جوره *jüra* “equal in size, weight, colour” (Steingass, 1892, s. 377b) ile bir ilgi düşünülebilir.

34. cüri “toprak küp” (Artvinli, 2022, s. 117a) biçimine köken verilmemiş, bizce bu biçim Far. جره *jarra* “a jar, earthen water-vessel, ewer” (Steingass, 1892, s. 361a) ile ilgili olabilir, krş. Men. *cürre* “ibrik, âb-destân, tekne”; Men. *cerre* “su kabı, bardak, destî, küp” (Tulum, 2011, s. 493b ve 506b). Bildiğimiz kadarıyla bu Far. biçim de Arapçadan alıntıdır. Nitekim ağızlardaki biçimleri (*cara*, *cere*, *care*, *cira*) ilk olarak Ar. ile birleştiren Tietze'ye göre (1958, s. 270/37), Far. *carra* ve Erm. *cara* “Krug” biçimleri Arapçadan alıntıdır. Bizce Artvin ağızlarındaki *cüri* için başka bir dil aracı olabilir. Ar. حرة“(earthenware) jar” için bk. (Wehr, 1976, s. 117b). Bu biçimle, İng. *jar* arasında da bir ilişki düşünülmeli. Zira Webster (2002, s. 1211a), İng. *jar* < Middle French *jarre* < Old Provençal *jarra* < Ar. *jarrah* şeklinde bir gelişim verir. Kelimenin çok eski devirlerde çok geniş bir alana bir kültür sözü olarak yayıldığı anlaşılıyor.

35. ç'ağ “şiş; ince metal çubuk; çorap şişi” (Artvinli, 2022, 142) maddesinde, Artvin'den derlenen *cal* varyantının yanlış okuma ya da okuma hatası olduğu belirtilmiştir. Ancak bu varyant için aracı dil Gürcücedir, bk. <

HemE. *ĵay* “Stricknadel für Strümpfe”; ErmL. *ĉal* “Stricknadel, Geländer-, Gitterstab, Speiche”; Gürc. *ĉali* “Speiche am Kasten des *uremi* (eine Art Bauernwagen)” (Bläsing, 1992, s. 30/17), krş. (Tietze, 1982, s. 164-166). Yani veride herhangi bir yanlışlık söz konusu değil.

36. ĉ'ank - ĉ'anklamak-cank “kedi, köpek pençesi” (Artvinli, 2022, s. 107a ve 145a) biçimi ve varyantlarına Dankofftan daha önce değinilmiştir, bk. < BErm. *ĵang*; ErmL. *ĉank*; HemE. *ĵōng* “Klaue, Krallen, Fang” (Bläsing, 1992, s. 31/18). Kelime Sey.'de de tanıklanır (Bitlis), bk. *ĉang* “pençe” (Dankoff, 2008, s. 251).

37. ĉ'ıp'ırt - cıbrı - cıpırt “çapak, göz çapağı” (Artvinli, 2022, s. 109b, 110b ve 146b) biçimi ve varyantlarına Dankofftan daha önce değinilmiştir, bk. < HemE. *ĵimrĕ, ĵimbrĕ*; Erm. *ĉipr*; ErmL. *ĉpur* “Augenbutter” > Gürc. *ĉirpli* “Augendrüsenschleim” (Bläsing, 1992, s. 32/23), krş. (Tzitzilis 1987, s. 125). Bläsing'e göre ağızlardaki kimi biçimler Rum. ile ilgili olabilir, ancak kimi biçimlerin fonetiği, aracı dilin Erm. olduğunu gösterir, krş. şu biçimler: *cıbrı, cibirik, cirbik, cürbek, ĉirpik, ĉırpık, cibek, cibik, ĉıbık, cıbrıt, cıpırt, ĉıpırt, cirbit, cirbit, cinbit*.

38. ĉ'ivil - civil “yağsız süttten yapılan bir peynir çeşidi” (Artvinli, 2022, s. 154a) biçimine Dankoff ile aynı yılda değinilmiştir, bk. < Erm. dial. *ĉivil* “ein Käse aus entrahmter Milch, der sich fadenziehend trennt” < ? Gürc. *ĉvili qveli* “frisch aus der Molke gehobener Käse”; *ĉvili* “weich, zart, sanft; neugeboren, Säugling”. (Bläsing, 1995, s. 43/11). Ağızlardaki biçimler Batı Ermenicesi aracılığında, bk. Erm. *ĉivil* > BErm. **ĵivil* > Tür. *c'ivil*.

39. ĉ'orcak “başın arka tarafı, ense” (Artvinli, 2022, s. 156a) biçimine Dankoff ve Uzunhasanoğlu'ndan daha önce değinilmiştir, bk. < Erm. *cocorak* “Hinterseite des Kopfes oder Halses”; Erm. *cocrak* “Nacken, Genick, Hinterkopf”; HemE. *ĵōnĵrag, ĵōnzrag* (Bläsing, 1992, s. 33/24).

40. ĉ'umaĵ - cımak - ĉimak “ekşi” (Artvinli, 2022, s. 157b) biçimine daha önce Bläsing (1992, s. 34/27), Artvin'de tanıklanan biçimlerin Gürcüceden alıntı olduğuna daha da önce Cangidze (1984, s. 48) değinmiştir: < ErmL. *c'max* “bittere Pflanze; Gipskraut”; BErm. “egyptian

soap root”; krş. Gürc. *çmaxe* “sauer (geworden)”; Gürc. *çmaxi* “(ohne Essig) eingelegtes Gemüse”; Gürc. *çmax* “etw. (z.B. Wein) wird sauer”.

41. çağ “dek, kadar, -e kadar; kendinden önceki sözcükle birleşikmiş gibi söylenir: *vuranaçağ, diyanacağ, geleneçağ*” (Artvinli, 2022, s. 119a) biçimi ayrı bir kelime olarak düşünülüp Far. *çāk* ve Kıpçakça *çaḥ, çağ, çak* ile karşılaştırma yapılmış. Bu izahı kabul etmek güçtür, çünkü örneklerde bu takının verme durumu ile kalıplaştığı açıkça görülüyor. Bu örneklerdeki “-e kadar” anlamı veren *-ça/-çe* sontakısı, verme durumundan sonraki sözcüklere getirilerek bir işin, bir durumun sona erdiği noktayı veya zamanı gösterir, krş. Çağ. *ewweldin tā āḥirğaça* “başlangıçtan sonuna kadar”. Geniş bilgi ve diğer Türk dillerinden örnekler için bk. (Tekin, 1960, s. 285; Li, 2004, s. 202-203).

42. çaynik “çaydanlık, demlik” (Artvinli, 2022, s. 126a) biçimine daha önce değinilmiştir, bk. (Tietze, 1982, s. 166/38).

43. çepik - çepuk - çepük “inceltirilmiş ve geniş şeritler halinde dilimlenmiş ağaç dallarından örülmüş kollu yemiş sepeti” (Artvinli, 2022, s. 129b) biçimine Dankoff ile aynı yılda değinilmiştir, bk. < Erm. *č'ap'uk* “kleiner Korb, Körbchen” [< ErmL. *č'ap'* “Maß; Meßgefäße (von verschiedener Größe” + küçültme eki ?] (Bläsing, 1995, 49/14). Ayrıca Bläsing, Tietze'nin (1982, s. 167) bu biçimler için verdiği Kürt. kökeni düzeltiye muhtaç görür. Artvin'den derlenen *çopuk* ise diyalektik bir veri olarak izah edilebilir, krş. Erm. *č'öp', č'op'* (Bläsing, 1995, s. 51).

44. çerçi “yanında ufak tefek eşya bulundurarak köy köy dolaşıp satan kimse, seyyar satıcı” (Artvinli, 2022, 129b) ile ilgili bilinen görüşler sıralanmış. Kelimenin kökeni tartışma konusudur. Ancak Eren'e dayandırılan *çert+çi* izahından çok emin değiliz. Zira Eren'den daha önce bu biçime değinen Doerfer (1967, s. 60/1075), DLT'de tanıklanan *çert*⁶ ile *çerçi* arasındaki bağ için kesin konuşmaz. Öte yandan, aynı etimolojiye

⁶ Krş. DLT *biziñ anda bir çert algımız bār* “Bizim onda küçük bir miktar (*kisra*) alacağımız var” ve DLT *çert çürt* “Her şeyin ufağı (*dukāk*) ve döküntüsü (*ruḏād*), ufak tefek.” (Mahmūd el-Kāşgarī, 2021, s. 153).

kaynak *çert âleti* için TarS2 869'da üç ayrı tanık verilir. Bunları ayrı ayrı değerlendirelim:

Bilir Gevheri her ki sarraf ola,

Yok ol kişi kim bûriya-bağ ola,

Doğancı kuşun u sipahi atın,

Bilir nitekim çerçi çert âletin [Süheyl ü Nevbahar, 14. yy.?].

AES'de verilen ve Eren'e ait *çert+çi* etimolojisine dayanak olan tanık budur. Ancak bu metinde hem *çerçi* hem de *çert* biçiminin birlikte kullanılması ve *çerçi* biçiminin sadece Kıp., Çağ. (büyük ihtimalle Osm. sözlüklerden aktarım) ve Osmanlıcada tanıklanması düşündürücüdür. Her ne kadar TarS, “çerçi eşyası, çerçiye gerek olan şey” tanımı verse de *çert âleti*'nin ne olduğu veya ne işe yaradığı açık değildir. Bizce bu aletin mahiyetini anlamak için TarS'deki diğer tanıklara bakmak gerekiyor. Sonraki iki tanıkta bu alet adı, Far. *pîle* için karşılık olarak verilir: Far. *pîle* “*çert âleti* ve güğül ebrişimi ve güğül kurdu ve göz kapağı ve çatal demrenli ok” [*Lûgat-i Ni'metullah*, 16. yy.] ve Far. *pîle* “*çert âleti* ve göz kabağı ve yassı demren ki kesme derler” [*Şamil-ül-Lûga*, 16. yy.].

Steingass (1892, s. 269b) ise Far. *چلپ* için şu tanımı verir:

Merchandise of an inferior kind, or small wares, hawked by pedlars; a silkworm; the silkworm's cocoon; a purse; a certain medicinal plant; a button, knot; a blotch rising in the midst of a bubo or boil; pus of a sore; an open campaign lying between two rivers; the eye-lid; the eye; the head of an arrow.

Aynı biçim için Mütercim Âsım Efendi (2009, s. 602b) şu tanımı verir:

BK *pîle*: hile vezninde. ipek kozasına denir ki askı tabir olunur; ipek kurduna dahi denir ki böcek ve güğül kurdu tabir olunur; bir nevi giyâhtır ki bazı çaylar ayrılıp bir miktar kuru yer kalıp yine kavuştuktan sonra o yerlerde biter; kese, torba ve harita manasına gelir; göz ve 'ayn manasıdır; göz kapağına da ıtlak olunur; umûmen düğüm ve ukde, hususen çıban içinde

olan ukdedir ki çıkıp düşmedikçe çiban onulmaz; yaralarda olan kan, irin ve hicrana dahi denir; nehir ve cûy içre olan adaya ve açık yere dahi derler; ok temrenine denir.

Aslında *pîle*'nin *çerçi* ile ilgili anlamı, *pîle-ver* türevinde karşımıza çıkar, bk. Far. *پيلور* “*a druggist; a pedlar*”; Far. *بيلىه ور* “*a huckster, a petty dealer*” (Steingass, 1892, s. 269b), krş. BK *pîle-ver*: “*yâ-yı meçhulle şişger vezninde; o kimseye denir ki iğne, boncuk, ipek ve envâ-ı akâkir⁷ ve sair bu makule şeyler sata; çerçi ve hurdacı; zi-kıymet satanlara tuhafçı tabir olunur*” (Mütercim Âsım Efendi, 2009, s. 603a), krş. Men. *pîlever* “*eskici, bit bāzārcı, hōrdevāt satıcı, hōrde-fūrūş, scrutarius*” (Tulum, 2011, s. 1464a); krş. Sey. *pîlever* “*çerçi*” (Dankoff, 2008, s. 276).

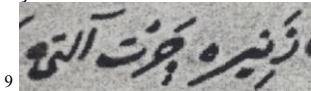
Yukarıda altını çizdiğimiz anlamların hem *pîle* hem de *pîle-ver* için ortak olduğu açıkça görülmektedir. Tüm bu verilere göre, eski devirlerde *pîle-ver/çerçi* denilen kişilerin iğne, boncuk, ipek gibi eşyaların yanında tıbbi amaçlı şifalı bitki de sattığı anlaşılıyor. *Çerçi* kelimesinin TarS tanıklarından daha başka metinlerde bu anlamıyla tanıklandığı gösteren verilere sahibiz, bk. *Regola del parlare turcho* (16. yy.): *çerçi* “*baharat satıcısı; ceerci spetiale di pepe*” (Adamović, 2009, s. 151b) ve bk. *Bahşayış Lugati* (14. yy.?): *çerçi* “*eczacı, faydalı otlar satan; seyyar satıcı*”; *çer* “*ot, çöp*” [sadece *çöp çer* ikilemesinde] (Bahşayış bin Çalıça, 2001, s. 124b). Son biçim, günlük dilde kullandığımız *çer çöp/ot çöp* ikilemeleri ile karşılaştırılabilir. Yine de tüm bu veriler *çert âleti*'nin mahiyetini açığa çıkarmaya yetmiyor. Yapılan işin niteliğine bakılarak bu aletin hassas bir terazi olduğu düşünülebilir, ancak Far. *pîle* için verilen tanımlarda böyle bir anlam tespit edilemedi. Acaba TarS tanıkları, birbirinden farklı Far. *pîle* ve Far. *pîle* biçimlerini mi karıştırdı, zira bk. Far. *پلىه* “*a scale*” (Steingass, 1892, s. 255a), krş. BK *pîle* “*lâm-ı müşeddedeyle çille vezninde terazi kefesine ve merdiven kademesine dahi denir*” (Mütercim Âsım Efendi, 2009, s. 602b). *Çert âleti* terimi, TarS tanıkları haricinde bir sözlükte daha tanıklandı. 1501 yılında hazırlanan *Câmi'ü'l-Fürs* adlı Far.-Tür. sözlüğün Süleymaniye

⁷ İlaç olarak kullanılan bitki veya bitki kökleri.

Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Kitaplığı 2616 numaralı nüshasında Far. *zīre* için Tür. *çart*⁸ *âleti* (جرت آلتی) karşılığı verilmiştir (Şeyh İmâm el-Bardahî, 2006a, s. 132b). Steingass (1892, 634a) Far. *زیره* *zīre* için “cumin-seed [kimyon]” karşılığını verir. Eğer kastedilen gerçekten bir alet ise, bahse konu alet için bu verinin de net bir fikir vermediği anlaşılıyor. Aslına bakılırsa bu verinin okunuşu da galiba biraz problemlidir. Çalışmayı hazırlayan H. Şahin, birinci cilt, yani textual edition bölümünde ilgili kısmı *zīre*: *çart âleti* şeklinde okumuşsa da ikinci cilt yani index bölümünde *zīre* verisine yer vermemiştir. Her ne kadar Far.’da böyle bir biçim tespit edemesek de nüshada (Şeyh İmâm el-Bardahî, 2006b, s. 274/90a-6) ilgili kısmın *zenīre* olarak harekelendiği açıkça görülmektedir⁹. Anılan çalışma birden çok nüshayı birleştirdiği için bunu bir istinsah hatası olarak görmeye, *zīre* okuyuşunu kabul etmeye meyilliyiz.

Tüm bu verilere göre *çert âleti* ile *çerçi* biçimlerini ayrı düşünmek gerektiğini değerlendiriyoruz, ancak muhtemel bir *çer+çi* tahlilinin ilk unsuru **çer* “*(şifalı) bitki, ot; ipek” hakkında daha fazla veriye ihtiyaç var. DerS3 1144b *çer* “hastalık (daha çok hayvanlar hk)”; DerS3 1121a *çerlemek-çerlenmek* “hayvan zehirli ot yiyerek ölmek; davarlar ilkbaharda taze olan otları çok yiyip hazmedemeyerek ölmek” (anlam bakımından krş. Eski Uyg. *ot em* “ilaç”) verileri ise böyle bir bağlantı için yetersiz kalıyor. Bilhassa fonetik ve morfolojik yönden (krş. günlük dilde kullanılan yığılmalı *çerçici* varyantı) izahı oldukça güç olan *çerçi* biçiminin kökeni bizce hâlen karanlık. Ancak asli anlamı “a dealer in perfumes, drugs, spices, or groceries” olan Ar. *عطار* ‘*aṭṭār* (Steingass, 1892, 853b) biçiminin hem ağızlarda hem de eski metinlerde, Far.’daki anlama paralel bir şekilde, “ot satıcısı; gezici satıcı” anlamlarını gösteren verilere sahibiz, krş. DerS1 373a *attar* “köylerde hayvanla gezici satıcılık yapan”; *Codex Cumanicus* (14. yy.) *atar* “Spezereihändler, 'sp(e)ciarius [baharat satıcısı]” (Grønbech,

⁸ *çert* olarak okumak daha isabetli olurdu.

1942, 45); *Regola del parlare turcho* (16. yy.) *aķtar* “spetiale di pepe¹⁰ & semi [baharat&bitki tohumu satıcısı]” (Adamović, 2009, 129a).

Bu veriler esas alınarak *çerçi*’nin Ar. *’aķķār* biçiminin (Far. aracılığında Türkçeye girmiş olmalı) çevirisi olduğu, sözcüğün anlam evriminin de “*seyyar*” *şifalı ot veya baharat satıcısı* > *seyyar satıcı* şeklinde ilerlediği iddia edilebilir.

45. çiç² “yaz mevsiminde pirinç, un, hurma gibi yiyeceklerde olan böcek” (Artvinli, 2022, s. 132a) biçimi için Gürc. köken verilmiş, ancak krş. < HemE. *ķķju*; ErmL. *ćći* (~*ćču*, *ćći*, *ćič*, *ćiču*) “Wurm”; Erm. dial. *ķķji* (Bläsing, 1995, s. 40/9).

46. dalda “açıkta olmayan, üstü kapalı, korunaklı, gölge yer” (Artvinli, 2022, s. 161b) biçimine Tür. köken verilmiş, ancak kelime Moğolcadan alıntıdır: Moğ. *dalda* “hidden, concealed, secretly; secret, something hidden or unknown”, bk. (Lessing, 1960, s. 225b; Tuna, 1972, s. 222; Schöniğ, 2000, s. 84). Moğ. *dal-* ve Tür. *yaş-* fiillerinin denkliğine dair bk. (Ölmez, 1991, s. 75).

47. dandigin “ambarın anahtarı belinde olan, evin yeme içme sorumluluğunu üzerine alan genellikle yaşlı kadın” (Artvinli, 2022, s. 175b) biçimine Dankoff’tan daha önce değinilmiştir, bk. < BErm. *dandigin*; ErmL. *tantikin* “Hausherrin, Hausfrau”; HemE. *dōndigōn* “die das Haus gut verwaltende Frau” [< *tun* (tan-) “Haus” + *tikin* “Dame, Herrin”]; türeyiş bakımından krş. DerS4 1559b *dondarçi* “der, der die Gäste empfängt” [< *tun* (tan-) “Haus” + *tēr* “Herr” + Tür. *+çi* eki] (Bläsing, 1992, s. 36/30).

48. dınaz-tınaz “alay”- tınaza almak “alay etmek, eğlenmek” (Artvinli, 2022, s. 170a) biçimleri ve varyantlarına Dankoff’tan daha önce değinilmiştir, bk. < Erm. *tnaz* “Spaß, Spott, Spöttelei”; ErmL. (bloß innerhalb der phraseologischen Verbindung) *tnaz(n) anel* “nachahmen, nachäffen”; BErm. *dnazel* “verspotten, auslachen, höhnen, Übles nachreden” < (?) Ar. *ķanz/ķannāz* (Bläsing, 1992, s. 36/31).

¹⁰ F. Argenti’nin *çerçi* için verdiği tanımla bir ve aynı!

49. dızman “uzun boylu, iri yapılı, kocaman, şişman kimse” (Artvinli, 2022, s. 170b) biçiminin kökenine dair bir tereddüt yaşanmış. Kelime Kürt. < Far. gelişimli bir alıntıdır, doyurucu izah için bk. (Bläsing, 1997, s. 92): < Far. **dus-manah* [< **dus-* “schlecht, übel” + **manah-* “Seele, Herz, Charakter”].

50. dodman “büyük, iri” (Artvinli, 2022, s. 160a) biçimi için köken verilmemiş, ancak bizce bu biçim *dızman* sözcüğünün bir varyantı olarak kabul edilmeli. Bu biçimdeki söz içi /-o-/ , T. Artvinli'nin bahsettiği Artvin ağızlarına özgü bir yuvarlaklaşma örneği¹¹ olsa da /-d-/ değişimi izaha muhtaç sıra dışı bir durumdur. Bu örnek, Arap harflerinin sebep olduğu (*Ramadan~Ramazan* veya *bider~vizir* gibi) bir doublet olabilir.

51. düğmeç “taze buğday ya da mısır ekmeğinin ufalanarak ya da küçük parçalara ayrılarak tereyağında kavrulması ile yapılan yöresel bir yemek” (Artvinli, 2022, s. 179b) biçimi ET *tök-* +MAÇ olarak izah edilmiş. Kelime, “ufalayıp küçük parçalara ayırmak” semantiği ile *döğme aş* olarak düşünülmeli, krş. benzer anlamlarda DerS4 1593a-b *döymeç*, *dövmeç* biçimleri ve ET *tög-* “dövmek, vurmak, ezmek” (Clauson, 1972, s. 477a).

52. ebermek “getirmek, vermek” (Artvinli, 2022, s. 182a) biçimi için Nişanyan'ın *aparmak* izahı verilmiş. Ancak ilgili biçimle hem seslik hem semantik açıdan ilgi güçtür, asıl izah şu şekilde olmalıdır: **t-d-u bër-*, krş. DerS11 4113a-4285a *yabarmak-yobarmak* “göndermek”; Çağ. *yiber-yıpar-* “göndermek, uzatmak” (Kaçalın, 2011, s. 1043). *Aparmak* “götürmek” sözü ise *alıp barmak* olarak izah edilir, ağızlardan benzer biçimler: DerS1 76a *agemek* “alıp gelmek, getirmek”; DerS1 211b *algetmek; algitmek; alıgitmek* “iletmek, götürmek, alıp gitmek”, bk. (Ölmez ve Gül, 2020, s. 157/14).

53. eke “büyük, yetişkin, yaşlı, kart, olgun (insan ve hayvan); küçük kardeş” (Artvinli, 2022, s. 184b) biçimi için ET *ece*, *eke*, *eze* kökeni verilip Türk dillerinden farklı akrabalık adlarını karşılayan biçimler sıralanmış

¹¹ Muhtemelen bir Kıpçak özelliğidir, krş. Tat./Başk. *doşman*. İlgili veriler için bk. (Bläsing, 1997, s. 92).

(Moğ. kökenli *aka* “ağabey” gibi). *AES*'deki akrabalık adları içeren diğer maddelerde olduğu gibi bu maddede de farklı kökene giden ve semantik açıdan birleştirilmesi güç diğer Türk dillerine ait akrabalık adları, ilgi gözetilmeden arka arkaya sıralanmış. Akrabalık adları için tekrar Li (1999)'u öneriyoruz, çünkü gözlemediğimiz kadarıyla Artvin ağzındaki akrabalık adlarının karşılıkları Kıpçak grubu Türk dilleri ile büyük paralellikler gösteriyor. Nitekim “küçük kardeş” anlamı *eke* ve diğer Türk dillerinde aynı anlamda kullanılan biçimler için bk. [erkek küçük kardeş (Li, 1999, s. 152)]; [kız küçük kardeş (Li, 1999, s. 172)]. Bu maddeyle ilgili daha başka bir husus da kelimenin birinci anlamıdır. “Büyük, yetişkin, yaşlı, kart, olgun (insan ve hayvan)” anlamı *eke*, büyük ihtimalle Moğ. *yeke* “büyük” ile birleşir, krş. *yeke* maddesi.

54. eser² “arının iğnesi” (Artvinli, 2022, s. 188b) biçimi için köken verilmemiş. Semantik açıdan, ağızlarda tanıklanan DerS5 1761a *ekser-enser-eyser* “döğme ya da köşeli büyük çivi” biçimi ile karşılaştırmakta fayda var, bk. (Tietze, 2002, s. 727b; Eren, 1999, s. 131b). Kelime, Osm. sözlüklerde de tanıklanır (bk. Ş. Sami, 1317, s. 147c). Ancak Eren veya Tietze köken vermez; Tietze, kelimenin diğer Türk dillerinde tanıklanmaması sebebiyle alıntı olabileceğini ima eder. Derleme yöreleri de bu iddiayı destekler, ancak bunu kanıtlayacak verilere sahip değiliz.

55. evelik “labada” (Artvinli, 2022, 190b) biçimine Dankoff ve Nişanyan'dan önce değinilmiştir, bk. < ? Erm. *awel*; HemE. *avil*; ErmL. *avel* “Besen” + küçültme eki ? (Bläsing, 1992, s. 91/163). Ancak Bläsing, kesin konuşmaz.

56. eze “teyze, annenin kız kardeşi” (Artvinli, 2022, s. 193a) maddesinde *teyze* biçiminin etimolojisi için Nişanyan'ın açıklaması verilmiş, ancak bu sözcük neredeyse altmış beş yıl önce izah edilmiştir, bk. (Tekin, 1960, s. 291). İlgili akrabalık adının Türk dillerine yayılışı için bk. (Li, 1999, s. 141).

57. furşik “uçarı, hoppala, daldan dala konan, maymun iştahlı kimse” (Artvinli, 2022, 197b) biçimi için köken verilmemiş. Acaba Osm. (argo) *hoşor* “plump and pretty (woman)”; DerS *huşır* “aptal, düşüncesiz kimse”

ve ötesi ile bir ilgi düşünülebilir mi, krş. Erm. *xoşorik*, *xoşrik*, *xoşor* (Dankoff, 1995, s. 66/269) ve *AES hoşirik²* maddesi. Bu biçime benzer, Hatay/İskenderun'dan *hoşşik* “uçarı, hoppa” biçimine tanıklık edebiliriz, bu biçimin Adana yöresinde de kullanıldığına ayrıca tanık olduk, krş. DerS7 2427a *hoşşik* “yaramaz, uslu durmayan (kimse); dalkavuk” (Adana-Gaziantep). Ancak DerS Hatay'ı anmaz.

58. geçe “karşı, karşı taraf” (Artvinli, 2022, s. 401) biçimi hakkında daha geniş bilgi için bk. (Li, 2004, s. 291).

59. geni “sözünün eri, mert kimse” (Artvinli, 2022, s. 202b) biçimi, ET *keñ* “geniş, enli” ile birleştirilmeye çalışılmış, morfolojik ve semantik açıdan problemlili bu öneriyi katılmıyoruz.

60. gevremek “ölmek, gebermek” (Artvinli, 2022, s. 204b) biçimi, “katlaşmak, sertleşmek” anlam ilgisiyle isabetli bir şekilde *gevre-* fiili ile birleştirilmiş. Ancak DerS'de bu biçim için verilen derleme yöreleri oldukça ilginç: Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Artvin, Elazığ. Bildiğimiz kadarıyla Türk dillerinde “ölmek” eylemi için “şişmek” anlam ilgisi merkeze alınmıyor (*gebermek*). *Gevremek* verisi, anılan derleme yöreleriyle etkileşimdeki komşu bir dilden *calque* (öyküntü çeviri) olabilir mi? Yoksa bu biçim direkt olarak *gebermek* varyantı olarak mı kabul edilmeli?

61. gizlin “gizlice” (Artvinli, 2022, s. 207a) biçimi için bir tahlil verilmemiş, kelime sonundaki ek, kalıplaşmış instrumental olarak düşünülmelidir: *gizli+n*, konuyla ilgili olarak bk. (Korkmaz, 2011, s. 29/§ 21).

62. go “kadınlar arasında kullanılan bir seslenme, hitap ünlemi” (Artvinli, 2022, s. 207a) biçimine Hayrioğlu'ndan daha önce değinilmiştir, krş. HemT. *kā ~ kah* “eine in Hemşin weitverbreitete allgemeine Anrede für Mädchen und Frauen (auch untereinander)”; *kā, bizum yemek ne oldi?* “Frau (bzw. Mädchen, Tochter), wo bleibt unser Essen?” < Erm. dial. *k'a*; Erm. *k'ala* “oh, Mädchen! (als Anrede)” (Bläsing, 1992, 87/161). Aynı etimonla ilgili olabilecek diğer DerS verileri: *ki*, *kıyk*, *kiv*, *go*. Ancak Artvin'den derlenen *go* biçimi, Gürc. *gogo* “Mädchen” ile de birleşir.

63. göze “suyun çıktığı yer, kaynak” (Artvinli, 2022, s. 211) biçimi büyük ihtimalle Ar. عين ‘*ayn* “flowing water; the eye” sözcüğünden *calque* [< göz+e], krş. Far. چشم “the eye”; Far. چشمه “a fountain, source, spring” (Steingass, 1892, s. 393a-394b-876b). İnsan gözü ile su kaynağı arasındaki semantik ilginin diğer dünya dillerinde ne gibi adlandırmalar-deyişler ortaya çıkardığı galiba daha başka bir araştırma konusu, bu bakımdan ölçünlü dilden ilk akla gelen deyiş: *iki gözüm iki çeşme*. Küçültme, aitlik, eşitlik anlatan ve anlamı pekiştiren +a/+e eki hakkında geniş bilgi için ise bk. (Kaçalın, 2006, s. 183).

64. guda “un saklamak ve taşımakta kullanılan, kılları temizlenmiş gönden yapılmış tulum” biçimi ve varyantlarına Dankoff’tan daha önce değinilmiştir, krş. Laz. *gudeli*; Laz./Gürc. *gideli* “lange, kegelförmige Korbart (für Früchte)” < Gürc. *guda* “Schlauch, schlauchartiger Behälter” < Kartvel **guda-* (Bläsing, 1992, s. 45). Muhtemelen aynı etimona giden diğer ağız verileri: *kıtal*, *gıdal*, *gidal*, *gedal*, *gadal*, *kotalı*, *kutali*, *gödel*, *gödellemek*, *güdel*, *güdellemek*, *güdül* < Erm. *gdal*; HemE. *gdal*, *kdal* “Löffel” (Bläsing, 1992, s. 48/43); krş. (Tzitzilis 1987, s. 77).

65. gücük “halk takviminde Şubat ayı” (Artvinli, 2022, s. 213a) biçimi *güdük* kökenine götürülmüş. Ancak ağızlarda yaşatılan bu ay adı, oldukça eski bir geleneğin kalıntısıdır. Eski Türklerde kamer aylarının dolu (~*ulug ay*-30 gün) veya boş (~*kiçiğ ay*-29 gün) olarak düşünülmesi esasına dayanan halk takvimine ait bu adlandırmalar hakkında geniş bilgi için bk. (Bazin, 2011, s. 294). Anadolu ağızlarında *gücük* biçiminin “kıt, eksik” anlamı etrafında oluşturduğu terkipler de görülür, krş. Hatay/İskenderun yöresinde kullanılan *imanı gücük* “imanı zayıf, iman kıt” deyişi (hakaret amaçlı bu sözü DerS anmaz). Bir kişiye “imansız” demek İslamî açıdan ciddi sonuçlara gebe olduğu için söyleyiş açısından böyle bir ara çözüm üretilmiş olmalı. Daha başka kullanımlar: DKK *kiçi düğün* “nişan töreni”; TarS *kiçi bayram* “Kurban Bayramı”; TarS *ulu bayram* “Ramazan Bayramı” (Kaçalın, 2006, s. 212). Yer adları: *Keçiborlu*, *Keçiören*.

66. hampa “zengin” (Artvinli, 2022, s. 218b) biçimi için köken verilmemiştir. Kelime, Osm. sözlüklerde (bk. Ş. Sami, 1318, s. 1504b) sadece

olumsuz durumlar için kullanılan bir söz olarak vurgulanan “fenalıkta arkadaş veya yardımcı, yordak” anlamlı *hampa* ile ilgilidir, o da köken olarak Far. *hem-pā* birleşir, krş. DerS'deki “hırsızlara yataklık eden kimse” anlamı. Far. هم پآ “a companion, a protector” için bk. (Steingass, 1892, s. 1508b). Artvin ağızlarındaki anlam için aracı dilin Erm. olduğu anlaşılıyor. Bu bilgileri Dankoff da (1995, s. 182/E117) E listesinde vermiştir.

67. hanay “sofa, hol, koridor” (Artvinli, 2022, 218b) biçimi için Far. *ḫāne* kökeni verilmiş, ancak kelime Rum. ἄνωγι *anóyi* “Oberstock” ile ilgilidir, bk. (Tietze, 1955, s. 211/18; Tietze, 2009, s. 248b), bir de krş. Rum. ἄνώγαιον *ánogaion* “anything raised from the ground” (Beekes, 2010, s. 111).

68. havic - havuç “kaymaktan yapılan bir çeşit yemek” (Artvinli, 2022, s. 222a) biçimine Dankoff'tan daha önce değinilmiştir, bk. < HemE. *xavič*; ErmL. *xavic* “aus Mehl zubereitete, breiähnliche Speise”; “süßer Brei aus in Fett geröstetem Mehl”. Nihai köken Sami dillerine gider, krş. Sür. *xēḏiṣa*; Ar. *ḫabīṣa* “gelecartige Süßspeise”: Güney Anadolu ağızlarındaki biçimler (*hapısa*, *hapıse*) Ar. alıntı olsa da (Tietze, 1958, s.275), Hemşin bölgesindeki biçimler için aracı dil Ermenicedir (Bläsing, 1992, s. 80/143).

69. havukmak¹ “yara cerahetlenmek, şişmek, azmak; (yara için) kabarmak, şişmek” (Artvinli, 2022, s. 222a) biçimi için Ar. حوق *ihātā* etmek” kökeni verilmiş. Ancak aradaki semantik ilgi oldukça zayıftır, zira Ar. sözlüklerde bu biçim için şu anlamlar verilir: “to surround, enclose, infold, embrace” (Wehr, 1976, s. 215b). Bu anlamlar ile nasıl bir semantik ilgi kurulduğu belirtilmeliydi. Aslında biz de ağızlardaki *havakmak* sözcüğünü *hava-k-* şeklinde düşünüp türeyiş bakımından *kara-k-* biçimi ile karşılaştırmıştık (Gül, 2023, s. 38). Ancak Az. *hov* “şişmə, itihab” verisi, aynı verinin yardımcı fiille kullanılması (Az. *hov eləmək*) ve *+la-* genişlemesi (Az. *hovlanmaq*) bizim yanılgıya düştüğümüzü gösteriyor. Az. veriler için bk. (Orucov ve diğ., 2006, s. 398a). Şu anda ise bu kelimenin Ar. *ḫabb* ile ilgili olduğunu düşünüyoruz. Lane, Ar. حب *ḫabb* biçiminin aynı zamanda “kabarcık, sivilce; küçük çiban (püstül)” anlamında kullanıldığını bildirir: “also signifies Pimples, or small pustules [so in the present day: and

any similar small extuberances]” (1968a, s. 496b). Diğer Ar. sözlüklerden de benzer verilere ulaşılabilir, krş. aynı kökten: Ar. حباب *ḥabāb* “bubble” (Steingass, 1884, s. 260b); Ar. حب *ḥabb*/Ar. حبة *ḥabba* “acne, pustules, pimples” ve Ar. حب *ḥabab* “blister” (Wehr, 1976, s. 152b).

Artvin ağızlarında aynı türden Ar. /-b-/ > Tür. /-v-/ değişimine diğer bir örnek de *havukmak*² “hayvanlar birbirleriyle anlaşmak” biçimidir. AES'de kesin bir köken verilmemekle birlikte ET *yaguk* ile karşılaştırma yapılmış, ancak bu karşılaştırma fonetik açıdan güçtür. Dolayısıyla ikinci biçim de Ar. حب *ḥabba* “to love, attachment”; Ar. حب *ḥubb* “love, affection, attachment” (Wehr, 1976, s. 151a-b) ile birleştirilebilir. Her iki örnekte de komşu dilden alıntı biçimlerin orijinalde isim kökenli olsalar bile ağızlarda fiil kategorisine sokulduğu (**hab-* > **hav-*) gözlemleniyor. Böylesi bir kategorizasyon için ölçünlü dilden aklımıza gelen örnekler: Far. *köhne* > Tür. *köhne* / Tür. *köhne-*; Ar. *muḳla* > Tür. *mıhlama* / Tür. *mıkla*. Elbette daha başka örnekler de verilebilir.

70. hayat “salon, evin salonu” (Artvinli, 2022, 222b) biçimi için Nişanyan referansı ile Ar. *ḥayya* mastarına giden Ar. *ḥayāt* “canlı olma, yaşama” kökeni verilmiş, ama bu semantik açıdan kabul edilemez bir izahdır. Ayrıca Nişanyan (07.06.2023) iki ayrı *hayat* maddesi için iki ayrı köken vermiştir, AES bu kökenlerden ilgisiz olanı almış gibi görünüyor. Daha da ötesi, incelediğimiz kelimenin kökeni Nişanyan'dan daha önce tespit edilmiştir: < Ar. حياط < Ar. حائط “closure, circumvallation, line of fortification” < Ar. حوط “to guard, protect”, bk. (Tietze, 1958, s. 275/55; 2009, s. 280a).

71. hayva demiri “tenekeyi lehimlemek için kullanılan bakır ya da demir araç” (Artvinli, 2022, s. 223a) biçimi maruf meyve *ayva* ile birleştirilmiş. Lehimlemek aynı zamanda yeni bir katman meydana getirmek (~kaplamak) süreci olduğu için bu biçimin Ar. *ḥawīya* “katlama, kıvrım, bobin, büküm; evrişim” ile ilgili olduğunu daha önce değerlendirmiştik (Gül, 2023, s. 44), krş. Ar. حوية *ḥawīya* “convolution, coil, curl, roll” < Ar. حوى *ḥawā* “to gather, collect, unite; to encompass, embrace, contain, hold, enclose, comprise, include; o curl (up), coil (up)”

(Wehr, 1976, s. 219b; Lane, 1968a, s. 678c). *Hayva demiri*, aynı anlamıyla Osm. sözlüklerde de tanıklanacak kadar eskicidir (bk. Ş. Sami, 1317, s. 539b).

72. hedik “taneleri haşlanmış buğday ya da mısır” (Artvinli, 2002, s. 223b) biçimine Dankoff ya da Nişanyan'dan daha önce değinilmiştir, bk. < HemE. *hadig*; ErmL. *hatik* “Korn, Körnchen” (Bläsing, 1992, s. 51/65). Kelime Sey.'de (Bitlis) tanıklanır, bk. *dig digde hatik* “çömlekte kaynayan bulgur aşısı” (Dankoff, 2008, s. 252).

73. henek “şaka, alay” (Artvinli, 2022, s. 225a) biçimi için isabetli bir şekilde Erm. köken verilmiş. Ancak aynı madde içinde bu biçimle bir tutulan “söz, lakırdı” anlamındaki *hanek* biçimi çoğunlukla Güney bölgelerimizde (Adana, Hatay, Antep, Kerkük) kullanılan ve kökeni Arapçaya giden bir biçimdir: Ar. *حناك* *hanak* “palate, lower part of the chin” < Ar. *حناكا* *hanaka* “to sophisticate, make experienced or worldly-wise through severe trials (said of fate, time, age)”, bilgi için bk. (Tietze, 1958, s. 273/51; 2009, s. 250a; Steingass, 1884, s. 301b; Lane, 1968a, s. 659a; Wehr, 1976, s. 210b). Semantik açıdan krş. Tür. *çene çalmak* deyimini. Ar. ve Erm. biçimler arasında bir bağ bulunup bulunmadığı ise araştırılmaya muhtaçtır.

74. herk “sürüldükten sonra nadasa bırakılmış tarla” (Artvinli, 2022, s. 226b) biçimine Dankoff ile aynı yılda değinilmiştir, bk. < Erm. *herk* (dial. *hirg-*) “frisch geackertes Brachland” [< HAvr.] (Bläsing, 1995, s. 24).

75. hiç etmek “sümkürmek” (Artvinli, 2022, s. 244b) biçimi yansıma olarak değerlendirilmiş, ancak Yusufeli'den derlenen DerS7 2364a *hınç etmek* “burun silmek” biçiminden bahis açılmamış. Bu biçim Bläsing'e göre (1992, s. 83/151) Erm. *xn'çel* “schnarchen (des Schweines)”; ErmL. *xnçel* “die Nase putzen, sich scheuzen” ile ilgilidir, krş. HemT. *xınç'* “Nasenschleim, Rotz”; *xınc'ını sil* “putz dir den Rotz weg”. İlgili diğer ağız verileri: *hınç*, *hinç*, *hıç*, *hiç*, *hiç*; *hınk*, *hunnik*, *hindik*, *hındirik*, *himik*, *hurnik*. Nihai köken elbette yansıma olarak değerlendirilmeli.

76. hıra “cılız, çelimsiz, sıska; arık, zayıf, yalınkat” (Artvinli, 2022, s. 227b) biçimi için Erm. köken verilmiş, bu sözcüğün 17. yy. Ermenice sözlüklerinde tanıklandığına dair Dankoff'un görüşü aktarılmış. Bizce nihai köken Farsçaya gider: Far. خیره *hīra* “düşkün, bitkin, çökük; aciz, yardıma muhtaç; hâlsiz, bitik; bön, tembel, aylak; uyuşuk, afallamış; (gözü) kamaşmış”, bk. (Steingass, 1892, s. 491b). Artvin ağızları için aracı dilin Erm. olduğundan tam olarak emin değiliz, çünkü kelime hem DKK, hem 16. yy. sözlükleri hem de Osm. sözlüklerde tanıklanır. Bu etimolojiye dair daha geniş bilgi için bk. (Gül, 2023, s. 58).

77. him “bina temeli” (Artvinli, 2022, s. 227b) biçimi için isabetli bir şekilde Erm. köken verilip gerekli göndermeler yapılmış. Ancak kayıtlarımızda bu biçimi Ar. kökenli gösteren müstakil ağız çalışmaları da çıktı, bk. (Gemalmaz, 1995; Sağır, 1995). Bu bakımdan DerS'deki derleme yöreleri arasında Urfa, Hatay, Maraş, Adana, İçel gibi yerlerin de anılması, kelimenin geniş bir alana yayılması düşündürücüdür. Ancak bahsi geçen Ar. biçimi elimizdeki kaynaklarda “temel” anlamı ile tanıklayamadık, en yakın anlam: “to settle down”, krş. Ar. حيم *hīm* “to pitch one’s tent, to camp; to settle down; to stay, linger, rest, lie down, lie (place)”, bk. (Wehr, 1976, s. 269a). Güney Anadolu'daki derleme yöreleri için kaynak dil gerçekten de Ar. olabilir, ancak Ar. biçimle Erm. biçim arasındaki ilişki araştırılmaya muhtaçtır.

78. hovlamak “üşüşmek, saldırmak” (Artvinli, 2022, s. 232b) biçimi Erm. *hov* “hınç” ile birleştirilmiş, ancak Sey.'deki ekspresif örneklerden dolayı bu biraz güç görünüyor, bk. *hov* “hücum, saldırı”; *hov hov/yov yov* “saldırı haykırışı”; *hovdır hov; hov et-; hovla-* (Dankoff, 2008, s. 126). Osm. sözlüklerde de tanıklanan (bk. Ş. Sami, 1318, 1516a) bu biçimi ekspresif bir ifade (< *hō) olarak düşünmek daha doğru olabilir. Bu verilere göre, AES'de *hovlamak* varyantının yazım yanlışlığı olarak nitelendirilmesi de düzeltiye muhtaç bir ibare oluyor, nitekim krş. DerS7 2394b *hoğlamak, hoflamak, hoflanmak, holamak, hollemek* “üstüne yürümek, saldırmak”. Farklı kökene giden benzer bir ekspresif ifade için ayrıca bk. DerS7 2316a-b *haydamak* “dehlemek; kovmak, defetmek”.

79. hovuz “hava almış, şişmiş yara” (Artvinli, 2022, s. 232a) biçimi için, eldeki veriler ışığında şu tahlil verilebilir: **hov-uk*, krş. *havukmak* maddesi.

80. ilçi “at sürüsü, yıldı” (Artvinli, 2022, s. 257a) maddesi için sadece ET biçim verilmiş. *Yıldı*'ya dair, Bazin'in *yıl+ki* “o yıl doğan besi hayvanı” etimolojisi yaygın kabul görür (2011, s.67), türeyiş bakımından krş. *ay+ki*, *kış+ki*, *yay+ki*. Ötesi için bk. (Ščerbak, 1961, s. 84; Doerfer, 1965, s. 209/658; Räsänen, 1969, s. 200b; Clauson, 1972, s. 925b).

81. istikan “bardak” (Artvinli, 2022, s. 260a) biçimine daha önce değinilmiştir, bk. (Tietze, 1982, s. 179/142).

82. istol “küçük masa” (Artvinli, 2022, s. 260b) biçimine daha önce değinilmiştir, bk. (Tietze, 1982, s. 178/138).

83. işkaf “raflı dolap” (Artvinli, 2022, s. 260b) biçimine daha önce değinilmiştir, bk. (Tietze, 1982, s. 179/139).

84. itağarşağı “sarımsağa benzer, küçük yumrulu bir bitki” (Artvinli, 2022, s. 261a). İkinci unsurun anlam ilgisi için bk. DerS1 92b *ağırşaklanmak* “çıban kızararak sertleşmek, katılaştık” ~ *itdirseği* “gözde çıkan arpacık”.

85. kabakuşluk “kuşluk vakti ile öğle arası” (Artvinli, 2022, s. 263a) biçimi hk. geniş bilgi için bk. (Kaçalın, 2011, s. 478/dipnot 3515).

86. kac - kaci “çelik parçası vurulduğunda ateş çıkaran sert taş, çakmaktaşı” (Artvinli, 2022, s. 263a) biçimi ve varyantlarına Dankoff'tan daha önce değinilmiştir, bk. HemE. *gēj*, *gāj*; ErmL. *kayc* “Feuerfunke”; krş. Erm. *kayck'ar*, dial. *gajk'ar* “Feuerstein” (Bläsing, 1992, s. 41/42).

87. kaçabaş “dini belli olmayan, dini duyguları gevşek olan kişi” (Artvinli, 2022, s. 264a) biçimi için köken verilmemiş. Acaba Balkan dillerine temas eden başka bir aracı dilden geri ödünçleme düşünülebilir mi, krş. Arn. *koçobash*; Boşn. *kodžabaša*; Bulg. *kocabašija*; Mak. *kocabašija*; Sırp. *kodžabaša*; Rum. *kocabasis* [< Tür. *koca başı*], bu veriler için bk. (Xhanari, 2015, s. 475).

88. kâftar “yaşlı ve burnu havada” (Artvinli, 2022, s. 265) biçimi için köken verilmemiş. Bizce bu biçim, Far. *کاف و دال kâf u dâl* “magnificence, pomp, grandeur” (Steingass, 1892, s. 948b) ile ilgilidir, krş. BK *kâf u dâl* “tamturak, kerr u fer, darat diyecek yerde irat olunur” (Mütercim Âsım Efendi, 2009, s. 396b). Anılan sözlüklerde bu terkinin unsurları verilmemiş, ancak [Ar. *کاف kâf* + Far. *دال dâl* “karakuş, kartal”] şeklinde bir izah yapılabilir. Yani tavsif edilen kişinin aşırı kibirli olması **Kaf Dağı ve Simurg* şeklinde bir deyişle ifade edilmiş, krş. Az. *kaftar* “səhra ve yarımşəhra yerlərdə yaşayan və başlıca olaraq leş yeməklə keçinən yırtıcı məməli heyvan; qoca, çirkin, idbar adam haqqında (bəzən 'qoca' sözü ilə söyüş məqamında)”; Az. *kaftarkus*; Az. *kaftarlaşma*; Az. *kaftarlaşmaq*; Az. *kaftarlıq* (Orucov ve diğ., 2006, s. 628a); Az. *kafdarsıyır* “qoca canavar” (Azərbaycan Dialektoloji Lügəti I, 1999, s. 265a). Az. üzerinden Anadolu ağızlarına geçen diğər veriler: DerS8 2592-2593 *kaftar*, *kafdar*, *kafter* “ihtiyar, cadı, bunak; yaşlı manda; yaşlı öküz”; *kaftaküski*, *kafdar*, *kaftarküş* “sırtlan”. Aynı kuş adının benzer bir anlam genişlemesiyle kullanımı için bk. Sey. ‘*anğa* “varlıklı, bay” (Dankoff, 2008, s. 62); Osm. *Anka bâzergân* “pek zengin tacir” (Ş. Sami, 1318, s. 954a); DerS1 262b *anga* “zengin, varlıklı”.

89. kanavuz “pamuk ve ipek karışımı bir kumaş çeşidi; eskiden kaftan ve boylama gibi elbiseler dikilirdi” (Artvinli, 2022, s. 269b) biçimi için köken verilmemiş. Bizce kelime ölçünlü dilde de kullandığımız, bütün dünyaya yayılmış bir kültür sözü *kanaviçe* (~*kanvas*) ile ilgilidir. Nişanyan (06.06.2023), İt. *canavaccio* “kenevir dokuma, çuval bezi” < Geç Lat. *cannabaceus* a.a. < Lat. *cannabis* “kenevir” < Eski Yun. *kánnabis kánnvaβıç* şeklinde bir gelişim verir. Nişanyan'ın verdiği tarihî tanıklarda, Türkçedeki kimi alıntılarda görülen /-ç-/-~/ -z-/-/ nöbetleşmesi gözlemlenir: *keneviç* “canauaccio” (1533); *telli kanavize-i Frenği* (1596), Sey. *kaneviz* (Dankoff, 2008, s. 138). Osm. *kanaviča* için ise bk. (Meyer, 1893, s. 55).

90. kargun “erimiş buz ve kar parçalarının oluşturduğu akarsu” (Artvinli, 2022, s. 273b) biçimi, *kar-* “eklemek, karıştırmak, karmak” + *GIn* şeklinde tahlil edilmiş. Ancak bu biçimi, ET *kar-* “to overflow” (Clouston,

1972, s. 643a) fiili ile birleştirmek gerekir, krş. DLT *sūw arıktın kardı* “su kışın arktan taşı; bu, su kar ve buz tutunca arkin suyunun buz üzerine çıkararak taşmasıdır” (Mahmūd el-Kâşgarî, 2021, s. 226). Clauson'a göre DLT'deki bu anlam, günümüzde sadece (?) Anadolu ağızlarında yaşamaktadır. Ancak *kar-* “eklemek” ve *kar-* “taşmak” arasındaki ilişki net değil; *kar-* “taşmak” ve *kaz-* “kazmak” arasındaki ilişki ise, Erdal'ın ifadesiyle, rotasizm karşısında benimsenecek tutuma bağlı (1991, s. 293).

91. karot “tahtakurusu” (Artvinli, 2022, s. 274b) biçimi için verilen referanslara daha eski şu kaynaklar da eklenmelidir: (Tietze, 1962, s. 376; Tzitzilis, 1987, s. 68/231) < Eski Rum. κόρις “Wanze”; dial. κόριδα, κόρεκα, κόρικα; Laz. *korida* “punaise”.

92. kartol “patates” ve **kartopi** “patetes” (Artvinli, 2022, s. 275b) biçimleri için verilen referanslara şu çalışma da eklenebilir: (Bläsing, 2008).

93. kaşga “alın beyaz hayvan” (Artvinli, s. 2022, s. 276a) biçimi için sadece ET biçimler verilmiş., *Kaş+ga* olarak tahlil edilmesi gereken bu biçime gelen +gA eki, muhtemelen +gXl ekinden analogi ya da hayvan adı türeten +gA ile ilgili, bk. (Erdal, 1991, s. 83 ve 99).

94. kâğan - kâğan etmek “tarla ya da bahçeyi çapalama” (Artvinli, 2022, s. 265b) biçimi ve varyantlarına Dankofftan daha önce değinilmiştir, bk. < BErM. *k'ayhan* “das Jäten”; ErmL. *k'athan* “Ausmachen von Unkraut; Unkraut” [< *k'al* “Auslesen, Herausziehen, Pflücken; Sammeln, Ernte; Unkraut”]. Sözcüğün ikinci unsuru (?) *han* “?” için krş. *hanel* “herausziehen”; *kathanel* “Unkraut ausmachen” (Bläsing, 1992, s. 53/70). Ağızlardaki diğer ilgili biçimler: *kağ*, *kağan*, *kāhan*, *kehan*, *kağan*, *kağlamak*, *kāhan etmek*, *kāhanlamak*, *kehan etmek*, *kegank*, *kahniç*, *kehni*, *kehme*, *kehne* (Hatay-İskenderun için *kahni* varyantına tanıklık edebiliriz, ancak DerS bu biçimi anmaz).

95. keran “kalın tavan direği, büyük ağaç” (Artvinli, 2022, s. 284a) biçimi ve varyantlarına Dankofftan daha önce değinilmiştir, bk. < BErM. *keran*; ErmL. *geran* “Querbalken, Pfosten, Sparren” (Bläsing, 1992, s. 55/72), krş. (Tietze, 1982, s. 180).

96. kerk - kerki “mısır ekmeği; ekmek kabuğu” (Artvinli, 2022, s. 285a) biçimine daha önce değinilmiştir, bk. < Gürc. *kerk-i* “Baumrinde; Brotkruste; Schale”. Nihai köken bilinmiyor (Bläsing, 1995, s. 82).

97. kınıçka - kınışka “nüfus cüzdanı; kitap” (Artvinli, 2022, s. 291b) biçimini Rus. *книга* “kitap” sözcüğü ile doğrudan ilişkilendirmek yerine, Rus. *книга* + Rus. *+ка* küçültme eki şeklinde bir tahlil vermek daha isabetli olacaktır. Bilindiği gibi Rusça feminin küçültme eki *+ка*, eklendiği söz sonundaki art damaksılları ve *ц* sesini değiştirir, bk. Rus. *книга* > Rus. *книжка*; Rus. *дорога* > Rus. *дорожка*; Rus. *река* > Rus. *речка*; Rus. *муха* > Rus. *мушка*; Rus. *страница* > Rus. *страничка* gibi. Çoğunlukla, yeri geldikçe doldurulmak amaçlı kullanılan ve pek çok çeşidi (*записная книжка*, *трудовая книжка*) bulunan *книжка*, bugün bazı post-Sovyet ülkelerde hâlen kullanılmaya devam edilmektedir, krş. Bel. *працоўная кніжка* “трудовая книжка” ve Az. *kitabça* “книжка”; *üzvlik kitabçası* “членская книжка”; *cib dəftərçəsi* “карманная книжка”; *ətək kitabçası* “трудовая книжка” (Tağıyev ve diğ., 2006, s. 741a). Görüldüğü gibi Az. *kitabça* ve *dəftərçə* biçimleri, ek semantiği bakımından Rus. *книжка* için mükemmel bir karşılık ya da çeviridir.

98. kip “sıkı, uygun, tam oturmuş, kalıbı uygun” (Artvinli, 2022, s. 295b) biçimi için sadece ET biçim verilmiş. Kelimeyi İrani bir alıntı olarak ilk kez Szemerényi (1978-1979, s. 391-392) değerlendirmiştir. Tezcan da (1997, s. 161), kelime üzerinde genişçe durmuştur. Tezcan'a göre *kēp*; Orta Far. *kerp* “body” ~ Pehl. *kirb* “body; form” (krş. MacKenzie, 1986, s. 51) ile ilgili, Türkçeye erken dönemde girmiş İrani bir alıntıdır ve /i/ ile değil /ē/ ile okunmalıdır. Kelime Mac. da dahil olmak üzere geniş bir alana yayılmıştır, literatür için bk. (Gül, 2023, s. 305).

99. kon - kön - könü “hayvan ıçyağı” (Artvinli, 2022, s. 301b) biçimine daha önce değinilmiştir, bk. < HemE. *kum*; ErmL. *gom* “Stall” (Bläsing, 1995, s. 87-88).

100. kop- “aniden hücum etmek, hücumla kalkmak; hamle yapmak” (Artvinli, 2022, s. 302a) biçimini, *Kül Təgin Yazıtı* Kuzey 2'de geçen şu söz

ile karşılaştırınız: *kül tegin bir kırk yaşayur erti alp şalçı akin binip oplayu tegdi az elteverig tuttu* (Ölmez, 2013, s. 88). Bu ifade, yazıtlarda birden çok geçer, krş. *kop-* “sich erheben, aufstehen; auferstehen; sich davonmachen, schnell fortgehen, abgenommen sich, verloren gehen” (Radloff, 1899, s. 650/4).

101. korkut “büyük dolu tanesi” (Artvinli, 2022, s. 303a) biçimi ve varyantlarına Dankoff'tan daha önce değinilmiştir, bk. < HemE. *gargud* “Hagel, Eisregen”; ErmL. *karkut* a.a. (Bläsing, 1992, s. 41/41).

102. kort - qort “genellikle dağ yamaçlarında, bayırlarda kendiliğinden yetişen sert ve ince yapraklı, çim benzeri, kısa boylu, koparılması zor kuru çimenlerin bulunduğu yerler” (Artvinli, 2022, s. 339b) biçimine Dankoff ile aynı yılda değinilmiştir, bk. < Erm. *kord* “ungepflügt, unbearbeitet; Brache”; krş. Eski Gürc. *ğord-i* “braches Wiesland”; Laz. *ğord-* “Erdscholle” [< Kartvel **ğord-* a.a.] (Bläsing, 1995, s. 68/32). Bläsing'e göre Anadolu ağızları için aracı dil Gürc. değil Erm.'dir.

103. kot - kod - qod “altı okkaya eşit tahıl ölçü birimi” (Artvinli, 2022, s. 305b) biçimi daha önce geniş bir şekilde ele alınmıştır, bk. (Bläsing, 1995, s. 79-80). Ayrıca bu maddede Beyaz Rusların (Belarus?) bir süre ülkemizde yaşadığının belirtilmiş olması da dikkatimizi çekti. Bildiğimiz kadarıyla *Ekim Devrimi* sonrası İstanbul'da geçici bir süre yaşayanlar, *Kızıl Ordu* kıyımından kaçan *Beyaz Ordu* (Белая Армия) mensubu Ruslardır, Belarus-Beyaz Rusya halkının (kaldı ki dilleri Rusçadan farklıdır) ülkemizde geçici bir süre bulunduğuna dair bu ifade, galiba düzeltiye muhtaçtır.

104. köleçehre “çirkin suratlı, görünüşü güzel olmayan, sevimsiz” (Artvinli, 2022, s. 307b) biçimi *köle+çehre* olarak izah edilmiş, ancak *kolaçehre*, *kölaçehre* gibi varyantlar düşündürücüdür. İlk unsur için Far. *كولا kola* “foolish; stupid, dull, ignorant; short, dwarfish; a bastard; a porcupine, hedgehod” (Steingass, 1892, s. 1063b) biçiminin halk etimolojisiyle *köle*'ye dönüştüğü düşünülebilir mi? Harfiyen: **kirpi surat*?

105. kölik² “at, eşek, katır gibi yük ve binek hayvanı” (Artvinli, 2022, 308a) biçiminin **köl-ük/köl-ük* şeklinde tahlil edilmesine dair görüşlerin değerlendirilmesi için bk. (Gül, 2023, s. 343).

106. kömek etmek “korumak”; **komeg olmaç, kömeg olmaç** “yardımlaşarak iş yapmak” (Artvinli, 2022, s. 308b) için sadece Az. biçim ile karşılaştırılma yapılmış. Ölmez (2009, s. 263), Artvin'den derlenen *kömek* için: “burada gerçekten çekimli bir *kö-* fiili mi var, yoksa derleyen *kömek* sözünü *kö-mek* olarak bölmüş mü bilmiyoruz” izahını verir. Kaçalın (2006, s. 144/04.11), **kō-* “kalkmak, yükselmek, yukarı çıkmak” fiiline götürdüğü sözcüğü *kö-mek* “elinden tutup kaldırmak; yardım etmek” olarak tahlil eder, krş. Tkm. *kömek*; Kum. *kómek*; Krg. *kömek*; Yak. *kömö*; Başk. Kzk. *ömä*; Çuv. *vime* (Räsänen, 1969, s. 289b).

107. körit - korit - korut - körüt “erkek oğlak” (Artvinli, 2022, s. 308b) biçimine Dankoff ile aynı yılda değinilmiştir, bk. < Erm. dial. *k'orit* “2 jährige Ziege, 3 jähriger Ziegenbock”; ~Laz. *korit-i* “Ziege ohne Hörner” (Bläsing, 1995, s. 84). Bläsing, anılan biçimlerin etimonu veya nihai kökenini tespiti muvaffak olamadığını bildirir.

108. köşki “halk mimarisi ahşap evlerde boydan boya yapılmış, balkon seviyesinden biraz daha yüksek oturma yeri” (Artvinli, 2022, s. 310a) biçim Far. *köşk* ile birleştirilmiş. Farsçadaki *köşk* biçiminin Tür. ile ilgisine dair bk. (Ş. Tekin, 2001, s. 25-31).

109. kuc- “kucaklamak, kucağa almak” (Artvinli, 2022, s. 310b) biçimiyle birleştirilen *qoç-* ve varyantlarının düzeltiye muhtaçlığına dair bk. (Ölmez, 2022).

110. kukar “ucu eğri sırık, çengel” (Artvinli, 2022, s. 311b) biçimi ve varyantlarına Dankoff'tan daha önce değinilmiştir, bk. < Erm. *gogar*, *kokar* “Hacken mit zwei Spitzen, zum Aufhängen von Kesseln über Feuer” [< *gog* “Schoß etc.”]. Bläsing, derleme yörelerinin Güney Slavcası ile ilişkisinin zayıflığına dayanarak Tietze'nin (1957, s. 19f) Skr. *kúkara* önerisini reddeder. (Bläsing, 1992, s. 48/58). Ağızlardaki diğer varyantlar: *kokar*, *kokari*, *kukari*, *kukarı*, *gugar*, *kukar*, *kugar*, *kukan*.

111. kurşak “kuşak, kadın kuşağı, bel bağı” (Artvinli, 2022, s. 313b) biçimi ET *kurşa-* gövdesine götürülmüş. Tipik bir Kıpçak verisi olan bu biçimin **kur-uş+a-k* şeklinde tahliline dair bk. (Erdal, 1991, s. 422).

112. küle-külte “ıplık, çile, kelep” (Artvinli, 2022, s. 315b) biçimine köken gösterilmemiş. *Küle* ile *külte* arasında bir ilişki olup olmadığından emin değiliz, ancak *külte* biçiminin etimolojisi Tietze (1958, s. 306/197) tarafından net bir şekilde ortaya konulmuştur: < Ar. *كُلْتَة* *kultet* “portion of food or corn; bundle of hay or wood; quantum, ration; a lot, portion, or set portion, of food; a little, a small portion” < Ar. *كَلَّتْ* *kalt* “to collect, together” ? Kelimeyle ilgili geniş tartışma için bk. (Gül, 2023, s. 383).

113. küskü “fasulye, mısır gibi bitkilerin tanelerini döverek ayırmak için kullanılan kalınca sopa; ağır şeyleri kaldırmaya yarayan ağaç kaldıraç, küskü; pilavın yanında içilen sulu şey (ayran, hoşaf)” (Artvinli, 2022, s. 318b) biçimi, *közegü* “maşa” ile birleştirilmiş. Bu birleştirmeye katılmıyoruz, bu biçim için verilen anlamların birbiri ile semantik ilgisini de tartışmaya açık görüyoruz. Bu kelime ve ilgili anlamlara dair daha fazla veriye ihtiyacımız var, farklı öneriler için bk. (Ölmez, 2009, s. 265; Gül, 2023, s. 392).

114. lök “kireç, zeytinyağı, pamuk ve yumurta akının karıştırılması yoluyla, kırık çanak çömlekleri, künkleri birleştirmekte kullanılan macun, lökün” (Artvinli, 2022, s. 367b) biçimine dair, krş. Far. *اللوك* “the substance commonly called gum-lac, being the nidus of an insect found deposited on the twigs of certain trees in India, and form which a beautiful red lake is extracted, used in dyeing; the red coloring matter produced from gum-lac” (Steingass, 1892, s. 1112b ve 1127a) < Hint. *lakh* [~Prakrit *lakkha*] < Sans. *laksha* “red dye” (Gül, 2023, s. 409).

115. malağma “yağma, talan” (Artvinli, 2022, s. 371b) biçimi için *mal-yağma* şeklinde bir etimoloji verilmiş. Bu biçim Anadolu ağızlarında sıkça kullanılan *malama* biçiminden halk etimolojisiyle meydana gelmiş olabilir, ancak bu hususta kesin konuşmuyoruz. Bu görüşe dayanağımız DerS'deki “samanla karışık tahıl” anlamlı bu biçimin; *malağma*, *malyağma*, *malğama*

şeklinde varyantlarının olmasıdır. Ancak süreç tersine işlemiş, Rum. kökenli *malama*, halk etimolojisiyle *mal-yağma* şeklinde bir varyanta dönüşmüş de olabilir. Bu durumda, “yağma, talan” anlamlı *mal-yağma* izahı üzerinde *han-ı yağma* deyişinin analogik baskısından bahsedilebilir: **mal-ı yağma*?

116. manğ olmaç - manğol- “çaresiz kalmak, eli kolu bağlanmak, havasız kalmak; bir durum karşısında donup kalmak” (Artvinli, 2022, s. 373b) biçimi için köken verilmemiş. Yardımcı fiille kullanılan bu biçim Moğ. bir alıntı olabilir (büyük ihtimalle Kıpçak-Tatar verisi?), krş. Moğ. *mangγur* ~Halh. *mangar* “похмелье; глуповатый”; Bur. *mangar*~Kalm. *maŋxɹ* “похмелье” [< Moğ. *mangii*~ Kalm. *mang* “дурман” + *γu* ?] krş. Krg. *maŋgi* “одурманенный наркотиками; наркоман” ~ Far. *bāng* “наркотическое вещество” ?] (Lessing, 1960, s. 527b; Sanzheyev, Orlovskaya, Shevernina, 2016, s. 161-162).

117. maran - maran takımı “çay bardaklarını koymaya yarayan içi göz göz ayrılmış tahta sandık” (Artvinli, 2022, s. 374a) biçimi ve varyantlarına Dankoff’tan daha önce değinilmiştir, bk. < ErmL. *maran* “Vorratskeller, SpeißeKammer”; HemE. *marōn* a.a. (Bläsing, 1992, s. 58/84).

118. minci - minci “peynir altı suyunun kaynatılıp süzülmesiyle elde edilen, taze ve yumuşacık peynir, çökelek” (Artvinli, 2022, s. 383a) biçimine Dankoff ile aynı yılda değinilmiştir, bk. < HemE. *minji* “eine Art Käse”; ~Laz. *minji* “Name eines Milchproduktes; das, was nach der Käseherstellung überbleibt, pressen und trocken machen” (Bläsing, 1995, s. 91/48). Nihai köken belirsiz, belki Gürc. *miĵ(v)n* “trennen, sich absondern” ile karşılaştırılabilir. DerS’deki *miñçmak*, *muncışmak*, *muncirk*, *muncığı çıkmak*, *muncığını çıkarmak* verileriyle ilgi de belirsiz.

119. muçlama “tereyağında mısır unu katılmış peynir eritmesi; sebzeli yumurtalı yemek” (Artvinli, 2022, s. 388b) için kesin bir köken verilmemiş. Kelimeyle ilgili daha başka veri ve görüşler için bk. (Gül, 2023, s. 445). Bizim değerlendirmemize göre kelime Ar. kökenlidir.

maddenin de sözlüğe eklenmesi gerektiğini değerlendiriyoruz, krş. < ErmL. *pač'* “Kuß” [< Erm. *pač'el* “küssen” veya *pač'pč'el* “abküssen, mit Küssen überdecken” reduplikasyonundan]. Nihai köken yansımaya gider (Bläsing, 1995, s. 100/54).

126. pag - pağ “taştan yapılan, sıvasız, genellikle üzeri açık hayvan barınağı” (Artvinli, 2022, s. 408a) biçimine Dankoff ile aynı yılda değinilmiştir, bk. < ErmL. *bak* “der um ein Haus gelegene (eingegrenzte) Hof; Grundstück; Schafhürde; Flur”; dial. *b'äk, päk, päl'*; krş. Kürt. *pag*; Zaz. *pagı* (Bläsing, 1995, s. 101-102). Ancak bu etimolojiye daha da önce değinen: (Tietze, 1982, s. 163).

127. palax “ayıların severek yediği, geniş yapraklı bir ot” (Artvinli, 2022, s. 409a) biçimi ve varyantlarına Dankofftan daha önce değinilmiştir, bk. < BErm. *palax* “Glaskraut, Meerfenschel”; Erm. *balax* “Bezeichnung verschiedener Kräuter, u.a. Queller” < Gürc. *balaxi* “Gras” (Bläsing, 1992, s. 64/101).

128. pıtrak “pıtrak otu” (Artvinli, 2022, s. 418b) biçimini krş. DLT *buturgak* “pıtrak” (Clauson, 1972, s. 309a; Mahmûd el-Kâşgarî, 2021, s. 137).

129. poç - poçoç “mısır koçanının dış kabuğu, koçanı saran ince yapraklar” (Artvinli, 2022, s. 423b) biçimi ve varyantlarına daha önce değinilmiştir, bk. < Erm. *p'ečkel* “abziehen, abschälen, entblättern” < Erm. *p'očok, p'eček* “Schale, Haut (bei Früchten) in Verbindung steh” (Bläsing, 1992, s. 65/103). Aynı kökten krş. HemT. *peç'kuş etmek* “die Blätter am Maiskolben entfernen”; HemT. *peç'kuş eğratluğu* “Nachbarschaftshilfe bei der Entblätterung der Maiskolben”.

130. pohrenk - pohrek “pişmiş toprak ya da ağaçtan yapılmış su borusu, künk” (Artvinli, 2022, s. 424a) biçimi ve varyantlarına Dankofftan daha önce değinilmiştir, bk. < BErm. *p'oırag*; ErmL. *p'otrak* “Röhre, Rohr”; krş. HemE. *p'oı*; ErmL. *p'ol* “Rohr, Röhre; Trompete” (Bläsing, 1992, s. 67/111). Kelime Sey.'de de (Diyarbakir) tanıklanır, bk. *pohreng* “şu yolu” (Dankoff, 2008, s. 252).

131. ponçağ “ponpon, püskül, saçak”; ponçak “meyveli küçük dalcık, salkım” (Artvinli, 2022, s. 424b) biçimi ve varyantlarına Dankoff’tan daha önce değinilmiştir, bk. < Erm. *p'njak* “kleiner Strauß”; krş. HemT. *puş* “Stachel, Dorn”; HemT. *kestane puşu* Stachel(n) auf der Kastanienschale” < HemE. *p'uş*; Erm. *p'uş* “Stachel, Dorn”. Ağızlardaki (DerS9 3486a) *punç'*, *punci* “ein Büschel Haselnüsse” biçimleri ise Erm. *p'unj* “Pflanzenstengel, Büschel einer Pflanze oder Bündel von Blüten” ile ilgili olmalıdır (Bläsing, 1992, s. 68/114).

132. putur “içi çürümüş, koflanmış odun; iç trafi çürümüş ağaç kabuğu, çürük odun” (Artvinli, 2022, 428b) biçimine Dankoff’tan daha önce değinilmiştir, bk. < Erm. *p'ut* “verfault, moderig, verdorben” > Erm. *p'til*; HemE. *p't'uş* “verfaulen” < Far. *pūda* “alt, faul, verrottet”. Bläsing'e göre bu Erm. veriler, ağızlardaki *putur* biçimini izah etmez, ancak Gürc. *puṭur-o* “Fäulnis des Baumes, innere Leere, Hohlheit” biçimi hem fonetik hem de semantik açıdan oldukça uygun bir araçtır (Bläsing, 1992, s. 69/115).

133. qantarma “hayvan gemi” biçimi için isabetli bir şekilde Moğ. köken verilmiş (krş. Tekin, 1981, s. 126/6; Schönig, 2000, s. 150), ancak bu kökenle birleştirilen “taş köprü” anlamı *kantarma* (Hatay¹², Ankara, Niğde) farklı bir kökene giden farklı bir biçimdir: < Ar. قنطرة *qanṭara* “Brücke, Bogen, Arkade” bk. (Tietze, 1958, s. 305/190). Lane (1968b, s. 2568c), aynı biçime şu anlamları verir: “a bridge; what is built over water, for crossing or passing over upon it; [or oblong arched or vaulted structure], built with backed bricks or with stones, over water, upon which to cross or pass over” [< Ar. قنطر *qanṭar* “to arch, vault; make it firm, or strong”. Wehr, şu izahı verir: Ar. *qanṭara* “to arch, span, vault” > Ar. *qanṭara* “arched bridge, stone bridge; vault, arch; archway, arcade; arches, viaduct, aqueduct; dam, weir” (1976, s. 793a) .

Ancak Wehr ya da Lane, bu kelimenin Arapçanın asli bir unsuru mu yoksa Arapçalaşmış bir alıntı mı olduğunu bildirmemiştir. Sadece Lane,

¹² Hatay/İskenderun'un kırsal kesiminde *kantarma* olarak anılan bazı yer adlarına (eskiden taş köprü bulunan yerler) tanıklık edebiliriz.

kelimeye dair iki ayrı görüş aktarır. Buna göre, ilk görüş Ar. *قنطرة* kökünde *augmentative* ن (/n/) türemesini, ikinci görüş iç sesteki ن (/n/) unsurunun asli olduğunu savunur. Yani Ar. biçimin Moğ. *kantarma* “band or strap used for holding something to prevent it from bending or falling” veya Moğ. *kantar*- to tie the bridle of a horse to the saddle; to pull the reins tight”; ~Çağ. *qantar*- “to tie the reins of a horse to the saddle horn” (bk. Lessing, 1960, s. 930b; Tekin, 1981, s. 126) ile ilgisine dair bu sözlüklerden bir teyidimiz yok, ancak Arapça *qanṭara* mastarının çok az müştakinin olması [*qanātir* (plural) ve *muqanṭar*] ve Moğ. fiille mükemmel semantik uyum, ilgi ihtimalini artırıyor, zira Moğ. *kantarma* biçimi Arapçada tanıklandı, bk. Ar. *قنطرة* *qanṭarma* “snaffle, bridoon” (Wehr, 1976, s. 793a). Daha başka bir husus da Arapçada kemerli taş köprü ve normal köprü için farklı kelimelerin kullanılmasıdır. Arapçada normal köprüden kasıtlı Ar. *جسر* *jasara* “to span, cross, traverse; to build dam or dike” mastarından türemiş Ar. *جسر* *jisr* “bridge, dam, dike, embankment, levee” biçimi kullanılır ve bu mastarın pek çok müştakı vardır, bk. (Wehr, 1976, s. 125b; Lane, 1968a, s. 2568c).

134. qot'a - kota - goda “küçük tahta parçası; ...” (Artvinli, 2022, s. 341a) biçimine daha önce değinilmiştir, bk. < Erm. *kota* “Holzstifte am Joch”; ~Gürc. *koṭa* “Holzgriff (am Säbel)”. Nihai köken belirsiz (Bläsing, 1995, 120). Kelimeye daha da önce değinen: (Tietze, 1982, s. 181).

135. qudum “uğur, hayır, şans” (Artvinli, 2022, s. 344a) biçimi için ET *qut* + *IM* şeklinde bir izah verilmiş. Ancak ET *kut* biçiminin Oğuzcada/Kıpçakçada **kud* olarak evrimleşmesi beklenmez. İncelenen kelime, Ar. *قدم* *qadem* “step, foot” ile köktaş Ar. *قوم* *qudūm* “coming, advent, arrival” (Wehr, 1976, s. 749a) ile ilgili sayılmalı. Bilhassa Osmanlıcada *kadem*, asli “ayak” anlamından mecazla “uğur, meymenet, yümn” anlamlarında çok yaygın kullanılırdı. Ancak kelimenin bu anlamları Türkçeye özgüdür, krş. KT *kadem getirmek* “uğurlu olmak” (Ş. Sami, 1318, 1058b) ~ Tür. *ayağı uğurlu olmak/gelmek*.

136. quşxana “küçük tencere” (Artvinli, 2022, s. 347b) biçimi Farsçada da tanıklanır: Far. *قوشخانه* “an aviary; falconry” (Steingass, 1892, s. 994a).

Ancak “tencere” anlamı Türkçeye özgü olmalı, zira kelimenin Osmanlı mutfak terminolojisine ait bir terim olduğunu gösteren verilere sahibiz, krş. KT *kuşhane* “vaktiyle büyük konaklarda avcı kuşlara mahsus mahal; başlıca kuş etlerini pişirmeye mahsus yayvan küçük tencere, helvahanenin küçüğü”; (Ş. Sami, 1318, s. 1101a ve 1102c); Men. *kuş-hâne* “tauçlık” (Tulum, 2011, s. 1151a); Osm. *kuşhane* “bir sahan dolduracak kadar yemek alan tencerelere verilen addır” (Pakalın, 1971b, s. 329b).

137. saç “düğünde erkek evinden kız evine gönderilen yiyecekler” (Artvinli, 2022, s. 436a), daha eskicil bir **saçığ* biçimine gider, krş. ET *saçığ* [< *saç-ığ*] bk. (Clauson, 1972, s. 769a; Erdal, 1991, s. 199; Ölmez, 2009, s. 269), krş. Çağ. a.a. *saçığ, saçık, saçuk* (Kaçalın, 2011, s. 989).

138. salik'a - çalika “*Rununculus* türlerine verilen genel ad; düğün çiçeği” (Artvinli, 2022, s. 122) biçimine daha önce değinilmiştir, bk. Gürc. *çalik-a* “Wasserpfeffer, polygonum hydropiper; (dial.) Hahnenfuß, ranunculus” (Bläsing, 1995, s. 122).

139. samarti - somarti - sami - sam - sambağ “boyunduruğa geçirilen, öküzlerin bağlanmasına yarayan demir ya da ağaç çubuklar, boyunduruk zelvesi” (Artvinli, 2022, s. 441a) biçimine Dankoff ile aynı yıl değinilmiştir, bk. < HemE. *samin, sōmin* “Wagenstange, die am Joch angesetzt wird”; ErmL. *sami* “zwei am Joch durch Löcher durchgesteckte Holzstäbchen, die dem Ochsen über sein Genick umgelegt und unter seinem Hals mittels eines Bandes zusammengebunden werden” (Bläsing, 1995, 105/60), ancak bu sözcüğe daha da önce değinen: (Tietze, 1982, s. 190).

140. sanasyal “ahırda, taban döşemelerinin ortasında bulunan ve hayvanların gübre, idrar gibi pisliklerin biriktiği ve dışarı atılmasının sağlandığı kanal” (Artvinli, 2022, 442a) biçimine daha önce değinilmiştir, bk. < Erm. dial. *snazlar* “Mittelbohle des Stallbodens” (Bläsing, 1995, s. 71/34). Bläsing'e göre bu biçimin Ermenicenin asli biçimi mi ya da başka bir dilden mi alıntı olduğu belirsizdir, belki Erm. *siwnazard* “mit Pfählen geziert” ile ilgi düşünülebilir.

141. saşavel - sakavel “akçaağaç dallarından (yoksa farklı bir ağaç cinsinin ince ver sert dallarından) yapılan kaba bir süpürge, çalı süpürgesi” (Artvinli, 2022, s. 437a-b) biçimi ve varyantlarına Dankoff'tan daha önce değinilmiştir, bk. < ErmL. *c'axavel* “Reisigbesen” [< HemE. *c'ax* “Gebüsch; eine Art Strauch”; ErmL. *c'ax* “Zweig; Reisig, Brennholz” + Erm. *awel*; HemE. *avil*; ErmL. *avel* “Besen”] (Bläsing, 1992, s. 91/163).

142. sesirgenmek “sezmek, düşünmek; karanlıkta yürürken ya da birisini beklerken, engel olup olmadığını anlamak için hafifçe seslenmek; uyanmak”; **sesirgemek** “bir ses duyar gibi olmak” (Artvinli, 2022, s. 450b) biçimi için ET *sezin-* +GAN- şeklinde bir tahlil verilmiş. İncelenen biçim ve anlamlar oldukça nadir, ancak bu çeşit bir izahı kabul etmek güçtür. “Ses duymak gibi olmak; hafifçe seslenmek” anlamları *sez-* fiili ile birleştirilemez, bu anlamların *ses* isim kökü ile ilgisi açıktır, dolayısıyla bu anlamları içeren biçimler şöyle tahlil edilmelidir: *ses+irge-n-mek*; *ses+irge-mek*. İsimden fiil türeten +(X)*rka-* ekiyle (bk. Erdal, 1991, s. 462) türemiş şu örneklerle krş. *esirge-* [< *ēs+ⁱrge-*] (Kaçalın, 2011, s. 937); *soyurga-* [< Çin. *tsoy+urga-*] (Ölmez, 2010, s. 168). Günlük dilden bilindik bir örnek: *yadırga-* [< *yād+irga-*], AES'den bir örnek: *t'aşırğamaç* [< *taş+irga-*]. Aynı ek, fiilden isim yapım eki olarak da kullanıldığından (bk. Erdal, 1991, s. 463-464) “sezmek, düşünmek” anlamlı *sesirgenmek* ise şöyle tahlil edilmelidir: *sez-irge-n-mek*. Fiilden fiil yapan bu ekle türemiş şu biçimlerle krş. ET *kısırkan-* (< *kıs-ırka-n-*) “to be miserly”, ET *isirken-* (< *isi-rke-n*) “to come out in heat spots” (Clouston, 1972, s. 252b ve 669a). İlk biçim, Osm. sözlükler (bk. Ş. Sami, 1318, 1130b) ve ağızlarda tanıklanır, krş. DerS8 2842a *kısırğanmak* “esirgemek, bir şeyi vermekten çekinmek”. Kaçalın, bahse konu yapım ekini +*irge-* < *irke-* < *irk-* “biriktirmek, yığmak” + *-e-* şeklinde izah eder (2011, s. 937/dipnot 7179).

143. soç “köknar” (Artvinli, 2022, s. 456b) biçimine Dankoff'tan daha önce değinilmiştir, bk. < Erm. *soçi* ~ *šoçi*, *šoç* ~ Gürc. *soçi* a.a. ~ Oset. *soc'i* “pinus abies od. abies pectinata” (Bläsing, 1992, s. 73/125).

144. somar “16 kiloluk bir tahıl ölçüğü” (Artvinli, 2022, s. 458a) biçimi Rum. bir alıntı olarak gösterilmiş, ancak krş. < Gürc. *somari* “altes

Hohlmaß”; Erm. *somar* “ein Maß” ~ErmL. *somar* ~ *somarr* “Hohlmaß von ca. 300 kg”; ~dial. *sōmar* “Maß für Getreide, Bohnen etc.”; ~Laz. *m-sumiari* “Maß, das dem türkischen kile entspricht” (Bläsing, 1995, 81). Bu verilere daha önce değinen Tzitzilis (1987, s. 138), Orta Rum. (Pontus) $\psi\omicron\mu\acute{\iota}\alpha\rho\upsilon$ “ein Flächenmaß, Feldmaß” kökenini verip geç dönemlerde tanıklanan Rum. sözcüğün Laz. kökenli olabileceğini bildirir. Bläsing'e göre Ordu'dan derlenen *somrai* varyantı, /-i/ > /-l/ değişiminden dolayı Pontus Gürcücesinden alıntı sayılmalıdır.

145. soya “kapı ve pencerelerin yerleştirildiği çerçeve, kasa, söve” (Artvinli, 2022, s. 458b) biçimi için Nişanyan'ın *sōbek/sūbek* “oval; mil, değirmen veya kapı pimi” izahı verilmiş. Semantik açıdan izah isteyen bu etimolojiye katılmıyoruz. Bizce kelime *söy-* “dayamak, yaslamak” fiiline gider: **söy-eg*. Buna göre asli biçimin *söye* olduğu anlaşılıyor.

146. şatafla- “bir kimseyi sözle, iltifatla gayrete getirmek, pohpohlamak” (Artvinli, 2022, s. 466a) biçimine köken verilmemiş. Nişanyan'ın (05.06.2023) bu kelime için isabetli bir etimoloji verdiğini düşünüyoruz, bk. Ar. *şataf* “Mısır'da Memluk hükümdarlarının egemenlik alameti olan sancak; bezeme, dalkavukluk”. Bu bilgiyi teyit için bk. Ar. شَطْفَة “Sous les sultans mamlouks, drapeau, proprement la pièce d'étoffe qui en formela partie essentielle; ce drapeau flottait au-dessus dela tête du sultan et formait l'attribut de la souveraineté on l'appelait aussi عَصَابَة ” (Dozy, 1881, s. 759b).

147. şırat - şırat “kesilmiş süt, peynir ya da yoğurt suyu” (Artvinli, 2022, s. 468b) biçimine Dankoff ile aynı yıl değinilmiştir, bk. < Gürc. *şrat-i* “Molke, Käsewasser”; krş. Erm. hlk. ağzı *şrat* ~ *şrat* “das im Topf zurückgebliebene Käsewasser, woraus man noch Vanjnat (eine spezielle Käsesorte) macht”; Erm. dial. *şrad* “gelbes Wasser, welches nach dem Butterstampfen im Faß zurückgeblieben ist oder welches beim Durchsiehen von Käse anfällt” (Bläsing, 1995, s. 108/63). Aynı biçime daha da önce değinen: (Tietze 1982, s. 192). Bläsing, Gürc. biçimin, Far. *şır* ile birleştirilmesine (Far. /-ī-/ ~ Gürc. /-i-/) gerekçesiyle karşı çıkar, ona göre nihai köken: Gürc. *şr-* “trocknen, entwässern” olarak anlaşılmalıdır

(Bläsing, 1995, 108/dipnot 115). Bläsing'e göre ağızlardaki biçimler (*şirat*, *şirat*, *şırab*) için aracı dilin (Erm.? Gürc.?) tespitinde seslik özellikler ve coğrafi dağılımı esas almak daha isabetli olabilir.

148. şibak “küçük çocukların yataklarını ıslatmamaları için, beşiğe takılarak sidiği bir kaba akıtmaya yarayan kamış” (Artvinli, 2022, 469a) biçimi için köken verilmemiş, ancak kelime ET'de tanıklanır. DLT, *sipek* için iki anlam verir: “değirmen taşının üzerinde döndüğü demir çivi; çocuğun içine işemesi için beşiğine konan kamış” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2021, 419). Görüşlerin değerlendirilmesi için bk. (Gül, 2023, s. 644).

149. t'ırıx - tırıx - tırıxlamak “ishal, amel, sürgün” (Artvinli, 2022, s. 501b) biçimine daha önce değinilmiştir, bk. < ErmL. *t'rik* “Kot (vom Menschen); Mist, Dung” (Bläsing, 1995, s. 125-126). Nihai köken yansıma olmalı.

150. tat² “çorap altı, çorap tabanı” (Artvinli, 2022, s. 478b) biçimine Dankoff'tan daha önce değinilmiştir, bk. Hemşin diyalekti *tat* “Unterseite des Fußes, Fußsohle” < HemE. *t'at'*; ErmL. *t'at'* “Fußsohle; Handinnenseite, Handfläche; Sohlenteil an Strümpfen” (Bläsing, 1992, s. 75/130). Ağızlardaki diğer ilgili biçimler: *tatik*, *tatul*, *tetik*, *teten*, *teti*, *teti etmek*, *teti yürümek*, *teti tutmak*, *tetek*, *tot*, *totik*, *totik paçası*, *dodı*, *dodik*, *doduk*.

151. tat³ “dilsiz, lal” (Artvinli, 2022, s. 478b) biçimi için sadece Kıp. biçimle karşılaştırma yapılmış. Oysa kelime, yazıtlarda tanıklanır: krş. *on ok oğluna tatuña tegi bonı körü biliñ* (Ölmez, 2013, s. 82/Güney 12). Anlam gelişimi: *yabancı* > *Türkçe konuşamayan* > *dilsiz*. Róna Tas & Berta'nın (2011, s. 926) aktardığı Hint-Avrupa verileri ilginçtir: HAvr. *teut*, *tauta* [<**teutā*] “people” > EAlm. *diot* “people” > EAlm. *diet* “people” > Alm. *deutsch* ~ Lat. *teutoni* “a German people”. Geniş bilgi ve literatür için bahsi geçen kaynağa bakılabilir.

152. tatman “yün eldiven” (Artvinli, 2022, s. 479a). Bu maddedeki bilgileri krş. ErmL. *t'at'man* “Fausthandschuh, gestrickter Handschuh” [< *t'at'* “Hand” + *aman* “Gefäß, Behältnis, Sack” (Bläsing, 1992, s. 76/131).

153. tekaltı “eyerin altına ve keçenin üstüne konulan meşin kaplı keçe” (Artvinli, 2022, s. 482a) biçimi için Gür. *teka* “keçe” + Tür. *alt* şeklinde bir etimoloji verilmiş. Bu izahı kabul etmek güçtür, zira çok geniş bir alana kültür sözü olarak yayılan kelime, Moğolcadan alıntıdır: Moğ. *degel+tü* [< Moğ. *debel* “long garment, dress, gown, robe, clothes” + Moğ. *+tai/+tei*]. Bilgi için bk. (Doerfer, 1965, s. 531/920; Schönig, 2000, s. 89; Kaçalın, 2011, s. 628/dipnot:4832). Şavşat'tan derlenen bu biçim için aracı dil Az. olmalı, krş. Az. *təkaltı* “atın belinə yəhərin altından qoyulan keçə” (Azərbaycan Dialektoloji Lügəti II, 2003, 556b). Gürcücedeki *teka* biçiminin Moğ. ile ilgisi ise ayrıca araştırılmaya muhtaçtır.

154. ten¹ - tenlenmek “nem, rutubet; çiy” (Artvinli, 2022, s. 483a) biçimine Dankoff ile aynı yılda değinilmiştir, bk. < Erm. *t'ēn* “Feuchtigkeit” (Bläsing, 1995, s. 54).

155. termaş - termaş etmek “hayırsız, uğursuz” (Artvinli, 2022, s. 485b) biçimine Dankoff ile aynı yıl değinilmiştir, bk. < ErmL. *t'er-maş* “leicht, halb abgenutzt” [< Erm. *t'er* “minder, nicht ganz” + Erm. *maş* “bgetragen, abgenutzt, verschlissen”] (Bläsing, 1995, s. 110-111).

156. toros “tomrukları ya da ağaçları çekerek, sürüyerek taşımak için, ip takmak amacıyla ağacın baş tarafına açılan delik” (Artvinli, 2022, s. 493b) biçimi için köken verilmemiş. Biz de bu sözcüğün kökenini bilmiyoruz, ancak “açılan deliğe halka çakılır, bu tomruk öküzlere çektirilir” tarifi ilginç. Acaba İsp. ve diğer Latin dillerinde görülen *toro* “boğa”; *toros* “boğalar” (~Lat. *taurus*; Yun. *ταῦρος*) ile daha başka bir aracı dil üzerinden ilgi düşünülebilir mi?

157. uğut “nemli buğdaydan öğütülen un ve bu undan yapılan yapılan ekme” (Artvinli, 2022, s. 508a) biçimi, *oğ-* (> *ov-*) fiiline gidiyor olmalı, bk. (Räsänen, 1969, s. 422b).

158. ursan, urran “kısır kadın” (Artvinli, 2022, s. 509b) biçimine köken verilmemiş. Bu biçimi krş. DerS1 345a *aslık* “kısır kadın veya dişi hayvan”; TarS1 245 *aslık (aslak)* “kadınlık organı bitişik olup karı koca olamıyan kadın”; DLT *arsalık* “Oğuz lehçesinde 'hem erkekliği, hem dişiliği bulunan

hayvan' ” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2021, s. 85). Ancak etimolojisi zaten karanlık olan tüm bu biçimlerin birbiri ile ilgisinden emin değiliz. *AES*'nin verdiği *ursan/urçan* varyantlarındaki /-s-/ ~ /-ç-/ nöbetleşmesi de ayrıca düşündürücü.

159. uşaklık “rahim, dölyatağı, uterus” (Artvinli, 2022, s. 511a) biçimini anlam bakımından krş. DerS9 3270a *oğulduruk* “dölyatağı”.

160. yalman “dik, sarp; düzgün, parlak, yassı taş” (Artvinli, 2022, s. 520a) biçimi için Kaçalın (2006, s. 245/65:13) *yalım* “kılıcın keskin yüzü” kökenine işaret eder: *yal-m+an*. Sarp dağlardaki kayaların kesici ve sivri etkisi, “keskin” anlamıyla semantik ilgiyi izah edebilir.

161. yansılama “bir kimsenin konuşma, hareket ya da davranışlarını alaysı bir biçimde tekrarlayarak taklit etmek” (Artvinli, 2022, s. 521b) biçiminin *yanza-* “çınlamak, yansılanmak” ile ilgisine dair bk. (Gül, 2023, s. 816). KB'deki *yanzağ* “benzeyiş, kıyas, örnek” ve *yanzat-* “çınlamak, yansılama; benzetmek, yakıştırmak” türevleri için bk. (Taş, 2009, s. 81, 121 ve 210). *AES*'de verilen Şeyh Süleyman Efendi'ye ait veri, büyük ihtimalle Osm. sözlüklerden aktarımdır.

162. yaşmak “başörtüsü” (Artvinli, 2022, s. 523a) biçimini krş. *dalda* maddesi.

163. yeke “iri yapılı, iriyarı” (Artvinli, 2022, s. 524b) biçimi için köken verilmemiş. Kelime Moğolcadan alıntıdır, krş. Moğ. *yeke* “great, big, large (both physical and abstract); older, elder; majestic, imposing; adult (adj.); much, very, greatly” bk. (Lessing, 1960, s. 431a; Räsänen, 1969, s. 195; Schönig, 2000, s. 185). *AES*'de kelimeye tanık olarak DKK'den verilen *yekke* biçimi, okuma ve anlamlandırma yanlışlarıdır, *yeke* ile birleştirilemez, doğru okuyuş ve anlamlandırma için bk. DKK *öyleden şonra evine geldi, gördi kim oğrı köpek yige tana evini biri birine katmış* [< *yığe* “hırsız, zarar veren (hayvan, insan için); “rahat otlamayan, sağına soluna saldıran (hayvan)”, DerS11 4276b *yeğe* “azgın, kötü, zararlı (hayvan, insan için)” (Kaçalın, 2006, s. 139/04.05). *Oğrı köpek ve yige tana* arasındaki koşutluğa

dikkat ediniz. Yani ağızlardaki *yeke* ve *yiğē*, köken açısından birbirinden farklı biçimlerdir.

164. yiğnak “eğlenmek için daha çok kış geceleri düzenlenen toplantı” (Artvinli, 2022, s. 527a) biçimini krş. DKK *yığnak ol-* “toplanmak” (Kaçalın, 2006, s. 331a).

165. yuymağ “yıkamak, temizlemek” (Artvinli, 2022, s. 530a) biçimindeki uzun ünlü etkisine dair krş. DLT *yū-*; Tkm. *yūv-*; Krg. *cū-*; Yak. *sūy-* (Tekin, 1995, s. 128 ve 180). Yeri gelmişken *AES*'de bu çalışmanın kullanılmadığını da belirtmek gerekir. Kısaltmalar listesinde yer almasa da kimi madde içlerinde (s. 53b, *ağlağan* maddesi) rastlanan *ATü* ibaresinin Ana Türkçe kastıyla kullanıldığını tahmin ediyoruz. Dolayısıyla Ana Türkçe tasarlanmış biçimlere ait verileri diğer çalışmalardan değil, asıl kaynağından alıp kullanmak gerekir diye düşünüyoruz. Zira birincil uzun ünlülerin Türkçe kelimelerin köken incelemesindeki yeri ve önemi oldukça büyüktür.

166. yüzün “derin olmayan, sığ” (Artvinli, 2022, s. 530b) biçimi için *yüz+IN* şeklinde bir tahlil verilmiş, katılmıyoruz. Çünkü ekin mahiyeti belirsiz, eğer kastedilen isimden isim yapım ekiyse -varsa- aynı ekle türemiş başka bir örnek verilmeliydi. Bizce bu biçim, instrumental ekinin kalıplaşması ile izah edilir, krş. *gizlin* maddesi.

167. zerzebil “perişan, düşkün, bitkin, hırpalanmış” (Artvinli, 2022, s. 533b) maddesinde farklı kökenlere giden birbiriyle ilgisiz biçimler bir arada verilmiş. Öncelikle, “bakımsız, perişan” anlamlı *zebil*, Ar. *sefil*'in varyantıdır. “Dökülüp saçılmış, çok fazla, bolluk” anlamlı *zebil* için ise iki ihtimal var, bunlardan ilki Ar. *زيبيل* “Mist, Kot (der Tiere)” (Tietze, 1958, s. 279/77) sözcüğüdür. Kelime asli anlamıyla (“hayvan pisliği, gübre, zibil”) Anadolu'da, özellikle Güney Anadolu'da yaygın kullanılmakta, “gereksiz şekilde fazla, çok fazla” anlamlı deyimlerde geçmektedir, örnek: *adamda para zibil*, krş. günlük kaba dil: *adamda para b.k gibi*. Ancak söz içi /-e-/ sebebiyle bu ihtimali zayıf görüyoruz. Aynı anlam ilgisi Ar. *sebil* “yol çeşmesi” için de kurulabilir, krş. Tür. (halk ağzı) *zebil* “sebil” (Türk

Dil Kurumu, 1955, s. 818b). Dolayısıyla *zebil* biçiminin bunlardan hangisi ile ilgili olduğunu belirlemek için kelimenin derlendiği yörelere dikkatli bakmak gerekir. *AES*'de sunulan başka bir veri, yani DKK'den alınan *Far. zir-ü zeber* ise *zerzebil* ile tamamen ilgisizdir. Bizce incelenen biçim, *sersefil*'in bir varyantı olarak düşünülmelidir, krş. *sersefil* “çok sefil olan, yoksul; çok perişan, üzgün” (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 2074a).

168. zoğ¹ “tırpanın bir biçişte aldığı ot”-**zoğ²** “arka, sırt (insan ve hayvanlar için)”-**zoğ³** “çarık yapmak için kesilmiş deri parçası” (Artvinli, 2022, s. 537a-b) biçimleri ve varyantlarına Dankofftan daha önce değinilmiştir, bk. < HemE. *cēōγ*; ErmL. *jol* “langes Holz, langer Ast eines Baumes, Stamm; Latte, Stange, Stab” (Bläsing, 1992, 35/29). Bläsing'e göre “aus Leder geschnittener, langer Streifen” anlamı, Erm. *jolajew-jolajewut* “das Schneiden von Lederstreifen” türevlerinde tanıklanır.

169. çaraşo “dokunan çorabın bilek kısmındaki düz kısmı” (Artvinli, 2022, s. 236b) biçimine köken verilmemiş. “İyi, düzgün” anlam ilgisiyle Rus. *xopouo* kökeni düşünülebilir, ancak bu terminolojik anlam için daha başka bir dil aracı olmalı, zira Rusça sözlüklerde bu anlamı tanımlayamadık. Aynı biçim için TDK Güncel Türkçe Sözlük çevrim içi versiyonunda “bir tür yün örgüsü” anlamı verilip Rus. köken gösterildiği de anlaşılıyor. Buradaki Rus. kökenin gerekçesi net değil, ancak bu iki biçim bir ve aynı olabilir.

170. çarşo “soğanlı, domatesli bir yemek; her şeyi karıştıran adam” (Artvinli, 2022, s. 238b). Bu biçimi krş. (Bläsing, 1992, s. 79/142). Ancak Bläsing'e göre *harşo*, muhtemelen Erm. *xarš* “brennen, kochen” ile ilgilidir. Erm. biçim ile Tür. *haşla-* fiili arasındaki ilişkiyi tespit için ise daha fazla veriye muhtacız.

171. çaşıl “kalın öğütülmüş mısır unu (kaş) ve sütle yapılan bir yemek” (Artvin, 2022, s. 239a) biçimine Dankofftan daha önce değinilmiştir: < ErmL. *xašil* “Suppe, Mehlbrei” [< *xarš* “brennen, kochen”], bk. (Bläsing, 1992, s. 79/142).

172. xiles - xelez - xiliz “kertenkele, tarla kertenkelesi” (Artvinli, 2022, 244a) biçimine Dankoff'tan daha önce değinilmiştir: < HemE. *xlēz*; Erm. *xlēz*; ErmL. *xlez* “Eidechse”, bk. (Bläsing, 1992, s. 81/146).

173. xirli “iyi huylu, karakterli, akıllı, dürüst kimse” (Artvinli, 2022, s. 248a) biçimi, ET *ır* “utanma, sıkılma” ile birleştirilmiş, semantik olarak şunu sormak gerekiyor: Her utanıp sıkılan iyi huylu veya karakterli midir? Bu sözcük için Nişanyan'ın Ar. *çayr* birleştirmesini kabul etmek gerektiğini düşünüyoruz. Nitekim Kaçalın de DKK'deki *hırsuz* biçimini Ar. *hayr* ile birleştirir (2006, s. 238/57:10).

174. xop - hop “saban ve pulluğun ucundaki toprağı yaran demir parça, saban demiri” (Artvinli, 2022, s. 229b) biçimine Dankoff'tan daha önce değinilmiştir: < ErmL. *xop'*; HemE. *xēōp'*, *xēōp*, *xōpi* “Pflugeisen, Pflugschar” < Kafkas dillerinden alıntı, ancak Anadolu ağızları için aracı dil Ermenicedir, krş. HemT. *xop* a.a.; Gürc. *xopi*; Laz. *xope* “Schaufel, Schippe, Ruder”, bk. (Bläsing, 1992, s. 86/156).

175. xus “yiyecek herhangi bir şey, besin; bir şeyin güç ya da enerji kaynağı” (Artvinli, 2022, s. 254a) biçimine hem Dankoff hem Uzunhasanoğlu'ndan daha önce değinilmiştir: < HemE. *xus* “eine Art Speise aus Maismehl”; *xiws* “Paste, Schleim”, bk. (Bläsing, 1992, s. 87/160).

KISALTMALAR

a.a.	Aynı anlamda	Bel.	Belarusça
AES	Artvin Etimoloji Sözlüğü	BErm.	Batı Ermenicesi
Alm.	Almanca	BK	Burhan-ı Katı
Ar.	Arapça	bk.	bakınız
Arn.	Arnavutça	Boşn.	Boşnakça
ATür.	Ana Türkçe	Bulg.	Bulgarca
Az.	Azerice	Bur.	Buryatça
Başk.	Başkırca	Çağ.	Çağatayca

Çuv.	Çuvaşça	krş.	karşılaştırmız
DerS	Derleme Sözlüğü	KT	Kamus-ı Türki
dial.	diyalekt-diyalekti	Kum.	Kumukça
DKK	Dede Korkut Kitabı	Kürt.	Kürtçe
DLT	Dîvânü Lugâti't-Türk	Lat.	Latince
Dolg.	Dolganca	Laz.	Lazca
EAlm.	Eski Almanca	Mac.	Macarca
Erm.	Ermenice	Mak.	Makedonca
ErmL.	Modern Ermenice	Man.	Mançuca
ET	Eski Türkçe	Men.	Meninski Sözlüğü
Ev.	Evence	Moğ.	Moğolca
Evk.	Evenkice	Neg.	Negidalce
Far.	Farsça	Orç.	Oroçça
Gürc.	Gürcüce	Or.	Orokça
Hak.	Hakasça	Oset.	Osetçe
Hal.	Halaçça	Osm.	Osmanlıca
Halh.	Halhaca	Ost.	Ostyakça
HAvr.	Hint-Avrupa Anadili	Oyr.	Oyrotça
HemE.	Hemşin Ermenicesi	Pehl.	Pehlevice
Hint.	Hintçe	Rum.	Rumca
hk.	hakkında	Rus.	Rusça
İng.	İngilizce	Sans.	Sanskritçe
İsp.	İspanyolca	Sey.	E.Ç. Seyahatnamesi
KB	Kutadgu Bilig	Sırp.	Sırpça
Kalm.	Kalmükçe	Skr.	Serbo-Hırvat
Kıp.	Kıpçakça	Sür.	Süryanice
Krg.	Kırgızca	Şor.	Şorca

TarS	Tarama Sözlüğü	Ud.	Udeyce
Tat.	Tatarca	Ulç.	Ulçça
Tel.	Teleütçe	Yak.	Yakutça
Tkm.	Türkmençe	Yaz.	Orhon Yazıtları
Tung.	Tunguzca	Yun.	Yunanca
Tür.	Türkçe	Zaz.	Zazaca
TürS	Türkçe Sözlük		

KAYNAKLAR

- Abû Hayyân. (1931). *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk* (Ahmet Caferoğlu, hazırlayan). Evkaf Matbaası. (Eserin orijinali 1313 yılında hazırlandı)
- Adamović, Milan. (2009). *Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi* (Aziz Merhan, Çev.). TDK Yayınları. (Orijinal çalışma 2001 yılında yayımlandı)
- Afanas'ev, P. S., M. S. Voronkin, M. P. Alekseev. (1976). *Saha Tilin Dialektologičeskay Tild'ita - Dialektologičeskiy Slovar' Yakutskogo Yazıka*. Izdatel'stvo «Nauka».
- Anikin, A. E. (2000). *Ètimologičeskij Slovar' Russkix Dialektov Sibiri Zaimstovanija iz Ural'skix, Altaiskix i Paleoaziatskix Yazykov* (2-e izdanie, ispravlennoe i dopolnennoe). “Nauka”.
- Arat, Reşid Rahmeti. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks* (Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İndeksi neşre hazırlayanlar). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arat, Reşid Rahmeti. (2005)^[1947]. *Kutadgu Bilig I Metin* (5. bs.). TDK Yayınları.
- Artvinli, Taner. (2022). *Artvin Etimoloji Sözlüğü*. Telemak Kitap.
- Ayverdi, İlhan. (2006)^[2005]. *Kubbealtı Lugatı: Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük I A-G* (2. bs). Kubbealtı Neşriyatı.
- Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti I Cild A-L*. (1999). TDK Yayınları.

- Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti II Cild M-Z.* (2003). TDK Yayınları.
- Bahşāyış bin Çalıça. (2001). *Eski Oğuzca Sözlük Bahşāyış Lüğati* (Fikret Turan, Haz.). BAY.
- Bazin, Louis. (2011). *Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri* (Vedat Köken, Çev.). TDK Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1991 yılında yayımlandı)
- Beekes, Robert Stephen Paul. (2010). *Etymological Dictionary of Greek* (with the assistance of Lucien van Beek). Brill.
- Bilgin, Arif. (2006). *Elbistanca Sözlük: Örnekleriyle Elbistan Ağzı*. Elbistan.
- Bläsing, Uwe. (1992). *Armenisches Lehngut im Türkeitürkischen am Beispiel von Hemşin*. Rodopi.
- Bläsing, Uwe. (1995). *Armenisch-Türkisch Etymologische Betrachtungen ausgehend von Materialien aus dem Hemşingebiet*. Rodopi.
- Bläsing, Uwe. (1997). Irano-Turcica-Westiranisches Wortgut im türkeitürkischen Dialektmaterial. *Studia Etymologica Cracoviensia*, 2, 77-150.
- Bläsing, Uwe. (2008). Mr. Kumpir Dünyaya Açıldı! Türkçede Patates İçin Kullanılan Bir İsim / Mr. Kumpir Became Universal! A Name Used for Potato in Turkish. *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkology Research*, 1(3), 47-74.
- Brendemoen, Bernt. (1999). Doğu Karadeniz Ağızlarının Sözvarlığı ve Sözlükleri. *Kebikeç*, 7-8, 77-83.
- Cangidze, V. (1984). Anadolu türk ağızlarında gürcüce sözler (Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü'ne göre). *Journal of Turkish Studies*, 6, 45-52.
- Clauson, Sir Gerard. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Clarendon Press.
- Dankoff, Robert. (1995). *Armenian Loanwords in Turkish*. Harrassowitz.
- Dankoff, Robert. (2008). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü* (Semih Tezcan, Katkılarla İngilizceden çev.). Yapı Kredi Yayınları.

(Çalışmanın orijinali 1991'de, TDA yayınlarından 1. baskısı ise 2004'te yayımlandı)

- Doerfer, Gerhard. (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen - und Timuridenzeit, I.* Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, Gerhard. (1965). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen - und Timuridenzeit, II.* Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, Gerhard. (1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen - und Timuridenzeit, III.* Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, Gerhard. (1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen - und Timuridenzeit, IV.* Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, Gerhard, & Semih Tezcan. (1980). *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab).* Akadémiai Kiadó.
- Dozy, R. (1881). *Supplément aux Dictionnaires Arabes Tome Premier.* E. J. Brill.
- Erdal, Marcel. (1991). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol. I-II.* Otto Harrassowitz.
- Eren, Hasan. (1961)^[1962]. Anadolu'da Kafkasya Türkleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 9, 319-357.
- Eren, Hasan. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.* Bizim Büro Basım Evi.
- Eren, Hasan. (2003). Türkçede Moğolca Kalıntılar - Claus Schönig, Mongolische Lehnwörter im Westogusischen Wiesbaden 2000, VI+210 s. Turcologica 47. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 51(2003/1), 171-186.

- Eren, Hasan. (2004)^[2006]. Anadolu'da Kafkasya Türkleri (II). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 52(2004/1), 163-249.
- Ertekinoglu, Servet. (2017). *Ahlat Ağzı Söz Varlığı*. TDK Yayınları.
- Fasmer, Maks. (1986). *Étimologičeskij Slovar' Russkogo Jazyka Tom I: A-Д* (O. N Trubačev, Pervod s nemetskogo i dopolneniya). Izdatel'stvo Progress. (Çalışmanın orijinali 1953-1958 yılları arasında yayımlandı)
- Gabain, A.[nnemarie] von. (2007)^[1988]. Eski Türkçenin Grameri (Mehmet Akalın, Çev.; 5. bs.). TDK Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1950 yılında yayımlandı)
- Gemalmaz, Efrasiyap. (1995)^[1978]. *Erzurum İli Ağzıları III. Cilt* (2. bs.). TDK Yayınları.
- Grønbech, Kaare. (1942). *Komanisches Wörterbuch Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Einar Munksgaard.
- Gül, Ekrem. (2014). *Türkçe Sözlük'e Halk Ağzından Girmiş Kelimeler ve Kökenleri (A-G)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, Ekrem. (2023). *Türkçe Sözlük'e Halk Ağzından Girmiş Sözcükler ve Kökenleri H-Z* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaçalın, Mustafa S[inan]. (2006). *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi Hikâyet-i Oğuz-nâme-i Kazân Bèg ve Ğayrı -Metin ve Açıklamalar-*. Kitabevi.
- Kaçalın, Mustafa S[inan]. (2011). *Niyazî: Nevâyi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar El-Luğâtu'n- Nevâ'iyye ve 'l-İstişhâdatu'l-Cağâtâ'iyye*. TDK Yayınları.
- Khabtagaeva, Bayarma. (2019). *Language Contact in Siberia: Turkic, Mongolic, and Tungusic Loanwords in Yeniseian*. Brill.
- Korkmaz, Zeynep. (2011)^[1961]. *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* (5. bs.). TDK Yayınları.
- Lane, Edward William. (1968a). *An Arabic-English Lexicon In Eight Parts: ج- ح*. Librairie du Liban. (Çalışmanın orijinali 1865 yılında yayımlandı)

TANER ARTVİNLI, *ARTVIN ETİMOLOJİ SÖZLÜĞÜ*, TELEMAK KİTAP: 17, İSTANBUL, EYLÜL 2022, 578 S. 355

Lane, Edward William. (1968b). *An Arabic-English Lexicon In Eight Parts: ق - م*. Librairie du Liban. (Çalışmanın orijinali 1885 yılında yayımlandı)

Lessing, Ferdinand D. (1960). *Mongolian English Dictionary*. University of California Press.

Li, Yong-Söng. 1997. On the origin of baqa „frog, toad, tortoise“. *Central Asiatic Journal*, 41, 250-269.

Li, Yong-Söng. (1999). *Türk Dillerinde Akralılık Adları*. Simurg Yayınları.

Li, Yong-Söng. (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*. Kebikeç Yayınları.

MacKenzie, D. N. (1986). *A Concise Pahlavi Dictionary*. Oxford University Press. (Çalışmanın orijinali 1971 yılında yayımlandı)

Mahmûd el-Kâşgarî [Kâşgarlı Hüseyinoğlu Mahmûd]. (2021). *Dîvânu Lugâti't-Türk* (Mustafa S. Kaçalın, Çev.; Mehmet Ölmez, yayına hazırlayan). Kabalcı Yayıncılık.

Meyer, Gustav. (1893). *Türkische Studien I. Die griechischen und romanischen Bestandteile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Hundertachtundzwanzigster Band (mit einer Tafel)*. Wien. (Tıpkıbasım: Meyer, Gustav. (1998). *Türkçe İncelemeleri Osmanlı Türkçesinin Sözcüklerindeki Yunanca ve Latince Ödünçlemeler* (Mehmet Ölmez, Giriş ve dizinle yayına hazırlayan). Kebikeç Yayınları.)

Mütercim Âsım Efendi. (2009)^[1791-1797]. *Burhân-ı Katı*. TDK Yayınları.

Orucov, Əliheydər, Bəhrüz Abdullayev, Nərgiz Rəhimzadə. (2006a). *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti I ABCÇD* (Ağamusa Axundov, Ed.). Şərq-Qərb. (Çalışmanın orijinali 1966 yılında yayımlandı)

Orucov, Əliheydər, Bəhrüz Abdullayev, Nərgiz Rəhimzadə. (2006b). *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti I EƏFGHXİJK* (Ağamusa Axundov, Ed.). Şərq-Qərb. (Çalışmanın orijinali 1980 yılında yayımlandı)

- Ölmez, Mehmet. (1991). Ana Altayca Sözbaşı *d-. *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, 167-190.
- Ölmez, Mehmet. (2009). Türkiye'deki Ağız Çalışmaları ve Dizin Bölümleri. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 19, 223-304.
- Ölmez, Mehmet. (2010). Dil Verileri Işığında *soyurgical* ve Kökeni. Matthias Kappler, Mark Kirchner and Peter Zieme (Eds.), *Trans-Turkic Studies. Festschrift in Honour of Marcel Erdal* (167-175). Istanbul.
- Ölmez, Mehmet. (2013). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük* (2. bs.). Bilgesu Yayıncılık.
- Ölmez, Mehmet. (2022). Osmanlıcada 'kucaklamak' o ile mi u ile mi?. Tatjana Paić-Vukić, Azra Abadžić Navaey, Marta Andrić, Barbara Kerovec, Vjeran Kursar (Eds.), *Turkologu u čast! Zbornik radova povodom 70. rođendana Ekrema Čauševića / In Honor of the Turkologist!: Essays Celebrating the 70th Birthday of Ekrem Čaušević* (81-89). Filozofski Fakultet u Zagrebu FF-press.
- Ölmez, Mehmet, Ekrem Gül. (2020). Derleme Sözlüğü Üzerine Bazı Açıklamalar. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 30(2), 149-163.
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1971a)^[1946]. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I* (2. bs.). Millî Eğitim Basımevi.
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1971b)^[1946]. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II* (2. bs.). Millî Eğitim Basımevi.
- Pekarskiy, Ê. K. (1907). *Slovar' Yakutskogo Yazyka Vypusk Perviy (a-ä)*. Izdanie Imperatorskoy Akademii Nauk'.
- Radloff, W. (1893). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, Erster Band*. Imperatorskoy Akademii Nauk'.
- Radloff, W. (1899). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, Zweiter Band*. Imperatorskoy Akademii Nauk'.
- Räsänen, Martti. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Róna-Tas, András, & Árpád Berta. (2011). *West Old Turkic Turkic Loanwords in Hungarian Part II: Introduction, Lexicon »L-Z«, Conclusions, Apparatus*. Harrassowitz Verlag.

TANER ARTVİNLI, *ARTVIN ETİMOLOJİ SÖZLÜĞÜ*, TELEMAK KİTAP: 17, İSTANBUL, EYLÜL 2022, 578 S. 357

Roux, Jean-Paul. (2008). *Türklerin Tarihi – Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl* (5. bs). Kabalcı Yayınevi. (Çalışmanın orijinali 1984 yılında yayımlandı)

Röhrborn, Klaus. (1981). *Uigurisches Wörterbuch Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien Lieferung 3, anta–asanke*. Franz Steiner Verlag.

Sağır, Mukim. (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağzuları İnceleme-Metinler-Sözlük*. TDK Yayınları.

Sanzheyev, G.D., M.N. Orlovskaya, Z.V. Shevernina. (2016). *Étimologičeskij Slovar' Mongol'skix Jazykov Tom II G-P*. Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Vostokovedeniya.

Schönig, Claus. (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westghusischen*. Harrassowitz Verlag.

Sevortyan, Ê. V. (1974). *Étimologičeskij Slovar' Tjurkskix Jazykov (obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye)*. Izdatel'stvo Nauka.

Stachowski, Marek. (1993). *Dolganischer Wortschatz*. Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Steingass, F. (1884). *The Student's Arabic-English dictionary: Companion Volume to the Author's English-Arabic Dictionary*. Crosby Lockwood and Son.

Steingass, F. (1892). *Comprehensive Persian-English Dictionary*. London.

Szemerényi, Oswald. (1978–1979). *Hungarica I* (Nos 1-17). *Études Finno-Ougriennes*, 15, 391–406.

Ščerbak, A. M. (1961). Nazvanija domašnjix i dikix životnyx v tjurkskix jazykax. E. I. Ubrjatova (Red.), *Istoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov* (82-172). Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

Ş.[emseddin] Sami. (1317)^[1899-1900]. *Ḳāmūs-ı Türkī*. İkdam Matbaası.

Ş.[emseddin] Sami. (1318)^[1900-1901]. *Ḳāmūs-ı Türkī*. İkdam Matbaası.

Tağıyev, M.T., İ.M. Aydınov, İ.M. Kərimov, R.İ. Qurbanova, O.M. Hacəliyev, F.Ə. Hüseynov, M.Z. Mövsümov. (2006). *Azərbaycanca Rusca Lüğət E-K. Şərq-Qərb*.

Taş, İbrahim. (2009). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. TDK Yayınları.

- [Taymas], Aptullah Battal. (1934). *İbnü-Mühennâ Lûgati (İstanbul nüshasının türkçe bölümünün endeksidir.)*. T.D.T.C.
- Tekin, Şinasi. 2001. Köşk Kelimesi Farsça Değil, Türkçedir. Mehmet Ölmez (Ed.), *İştikakçının Köşesi: Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler* (25-31). Simurg.
- Tekin, Talat. (1960). Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten*, 283-294.
- Tekin, Talat. (1981). Notes on Some Altaic Harnessing Terms. *Central Asiatic Journal*, 25(1-2), 121-130.
- Tekin, Talat. (1982). On the Structure of Altaic Echoic Verbs in {KIrA}. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXVI(1-3), 503-513.
- Tekin, Talat. (1993). Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü. *Türk Dili Dergisi*, 37(Temmuz- Ağustos), 8-11.
- Tekin, Talat. (1994). Notes On Old Turkic Word Formation. *Central Asiatic Journal*, 38, 244-281.
- Tekin, Talat. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Simurg Yayınları.
- Tekin, Talat, Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez, Süer Eker. (1995). *Türkmence- Türkçe Sözlük*. Simurg Yayınları.
- Tezcan, Semih. (1997). Additional Iranian Loan-Words in Early Turkic Languages. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 157-164.
- Tietze, Andreas. (1955). Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch. *Oriens*, 8(2), 204-257.
- Tietze, Andreas. (1957). *Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache*. *Oriens*, 10, 1-47.
- Tietze, Andreas. (1958). Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch. J. Eckmann, A.S. Levend, M. Mansuroğlu (Eds.), *Jean Deny Armağanı / Mélanges Jean Deny* (255-333). TDK.
- Tietze, Andreas. (1962). Einige weitere griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch. J. Eckmann, A.S. Levend, M. Mansuroğlu (Eds.), *Németh Armağanı* (373-388). TDK.

- Tietze, Andreas. (1967). Persian Loanwords in Anatolian Turkish. *Oriens*, 20, 125- 168.
- Tietze, Andreas. (1982). Die Zusammensetzung des gewerblichen Wortschatzes in der Provinz Kars. *Zeitschrift für Balkanologie*, XVIII(2), 159–215.
- Tietze, Andreas. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei - Türkischen I. Cilt A-E*. Simurg.
- Tietze, Andreas. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei - Türkischen II. Cilt Zweiter Band F-J*. Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Tor, Gülseren. (2004). *Mersin Ağzı Sözlüğü*. Kebikeç Yayınları.
- Tsintsius, V. I. (1975). *Sravnitel'nyj Slovar' Tunguso-Man'čžurskix Yazykov Materialy k Etimologičeskomu Slovarju Tom-I A-Ĥ*. “Nauka”.
- Tulum, Mertol. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. TDK Yayınları.
- Tuna, Osman Nedim. (1972). Osmanlıcada Mogolca ödünç kelimeler. *Türkiyat Mecmuası*, XVII, 209-250.
- Türk Dil Kurumu. (1955). *Türkçe Sözlük* (2. bs.). Yeni Matbaa.
- Türk Dil Kurumu. (1963). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I A*. TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1965). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II B*. TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1968). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III C-Ç*. TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1969). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV D*. TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1974). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VII H-İ*. TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1975). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII K*. TDK Yayınları.

- Türk Dil Kurumu. (1977). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IX L-R*. TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1979). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI U-Z*. TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1982). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XII (Ek-I)*. TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1995)^[1963]. *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I A-B* (3. bs.). TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1996)^[1965]. *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü II C-D* (2. bs.). TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011)^[1945]. *Türkçe Sözlük* (11. bs.). TDK Yayınları. (<https://sozluk.gov.tr>)
- Tzitzilis, Christos. (1987). *Griechische Lehnwörter im Türkischen (mit besonderer Berücksichtigung der anatolischen Dialekte)*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Webster, Noah. (2002). *Webster's Third New International Dictionary of The English Language Unabridged*. Merriam- Webster.
- Wehr, Hans. (1976). *A Dictionary of Modern Written Arabic* (J Milton Cowan, Ed.). Spoken Language Services Inc. (Çalışmanın orijinali 1961 yılında yayımlandı)
- Xhanari, Lindita Latifi. (2015). *Balkan Dillerindeki Ortak Türkizmalar Sözlüğü* (Turgut Tok, Ed.). Pamukkale Üniversitesi Yayınları.

ELEKTRONİK ORTAMDAKİ KAYNAKLAR

- Nişanyan, Sevan. (05.06.2023). şatafat.
<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/satafat>
- Nişanyan, Sevan. (06.06.2023). kanaviçe.
<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/kanaviçe>
- Nişanyan, Sevan. (07.06.2023). hayat.
<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/hayat>